iFilosofie

FILOSOFIETIJDSCHRIFT VAN DE ISVW #33 DECEMBER 2017

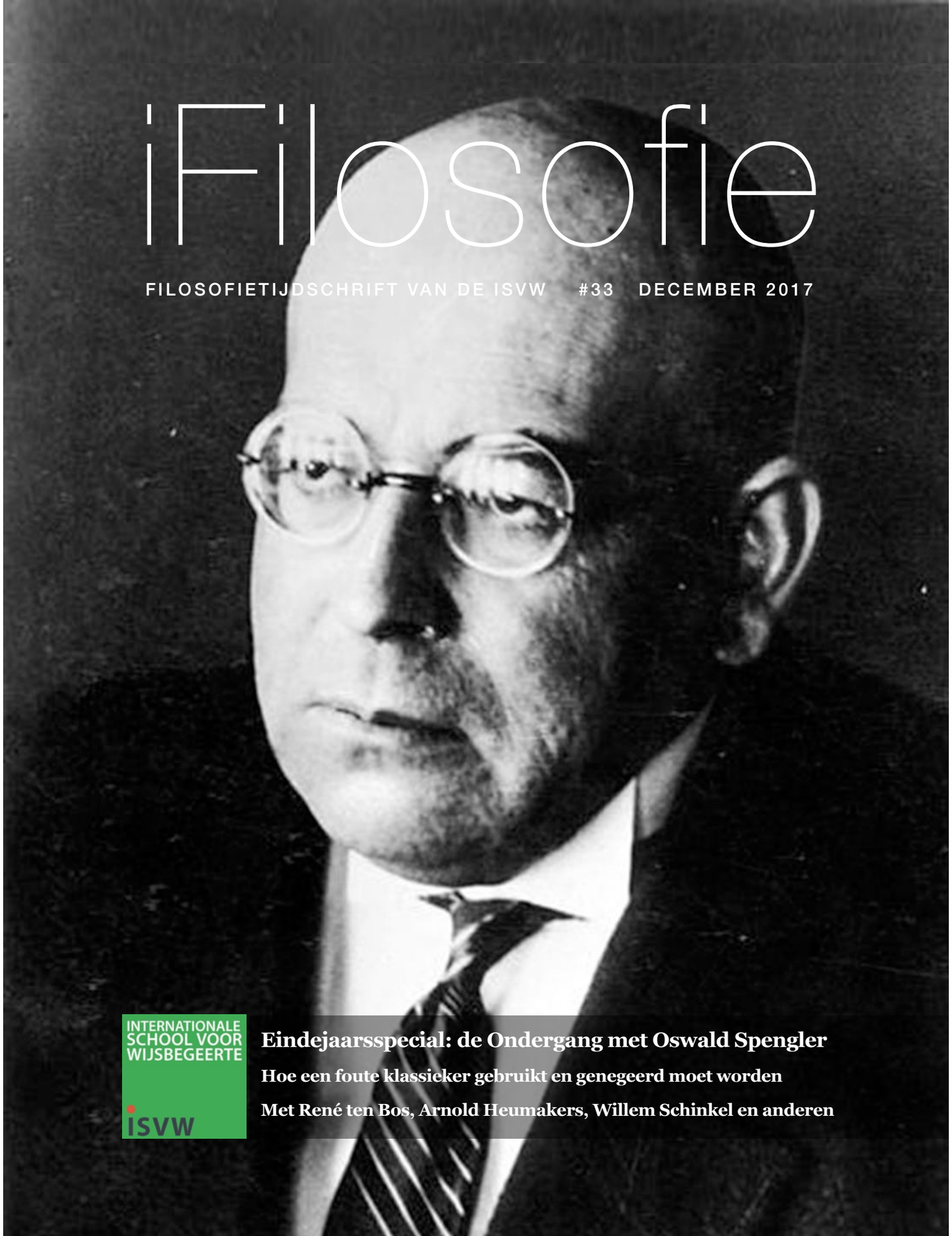

INTERNATIONALE SCHOOL VOOR WIJSBEGEERTE

ISVW

Eindejaarsspecial: de Ondergang met Oswald Spengler

Hoe een foute klassieker gebruikt en genegeerd moet worden

Met René ten Bos, Arnold Heumakers, Willem Schinkel en anderen

REDACTIONEEL #33 ONDERGANG

Waar iFilosofie twee nummers geleden nog de themaloosheid omarmde, daar is deze editie geheel gegoten in de ijzeren mal van… de Ondergang. Me dunkt een toepasselijk thema, met de feestdagen voor de deur.

Aanleiding vormt Oswald Spenglers *Untergang des Abendlandes*, een titel die klinkt als een klok waarvan verreweg de meesten van ons de klepel niet weten te hangen. Althans, tot nu toe, want dankzij uitgeverij Boom is er sindskort de integrale Nederlandse uitgave van beide delen, in de vertaling van Mark Wildschut.

De ondergang van het Avondland is alleen al vanwege zijn negenhonderd bladzijden tellende twee banden een kolos. Voeg daar nog eens Spenglers hoofdstelling dat het leven van culturen een noodzakelijk verloop van opkomst, bloei en ondergang kent en, niet te vergeten, de reputatie van 'foute' klassieker aan toe, en het is duidelijk waarom de *Ondergang* zich onvermijdelijk aan ons opdringt.

Is dit, gezien het huidige politieke klimaat, een tijdige uitgave? Een door slimme marketingjongens en -meisjes aangeblazen storm in een glas water? Ordinaire tijdverspilling? Of, God behoede, een staaltje politieke incorrectheid waarmee de uitgever zijn goede naam te grabbel gooit? Onze redactie heeft deze vragen gewikt, gewogen en te licht bevonden. Waarom? Omdat de waarde van dit werk, het moment van zijn verschijnen en de discussie die het losmaakt te zeer één dynamiek vormen om af te doen met simpele oordelen.

Van die dynamiek nu hebben we in dit nummer getracht iets te vangen – ook al maakt het vangen van beweging juist dat ze ons door de vingers glipt. In navolging van de website die Boom voor de *Ondergang* in het leven riep (waarover verderop in dit nummer meer) hebben wij een bescheiden leger kenners van allerlei pluimage opgetrommeld om er het hunne van te vinden. Wij hopen dat er in en door die verschillen, om met Walter Benjamin te spreken, een 'constellatie' oplicht, al is het nog zo'n korte flits.

Namens allen die weer een jaar iFilosofie hebben gemaakt wens ik u een hel verlichte ondergang toe.

Mark Leegsma, hoofdredacteur

iFilosofie #33

PARA-DOXALE COLUMN VAN RENÉ TEN BOS

De Denker des Vaderlands duikt in de verleidelijke hardheid van Spenglers denken

SPENGLERS RACISME EN NATIONAALPOPULISME

Willem Schinkel tracht Spengler van zijn gebruik onder reactionairen te bevrijden

DE ACTUALITEIT VAN DE ONDERGANG

Arnold Heumakers bespeurt niet één, maar twee zielen in de borst van het Avondland

En verder: **FLORIAN JACOBS** en de onzin van Spengler; **MARK WILDSCHUT** bepleit verinnerlijking van ambiguïteit; **HEDENDAAGSE ONDERGANGSPROFETIËN** verzameld door Chris Rutenfrans; **EMANUEL RUTTEN** over wiskunde als cultuurfenomeen; een verslag van de virtuele **SPENGLERERVARING**; **DE STAND-UP FILOSOFEN** over verrijking; **UITGELICHTE OPLEIDING** Liefdeweek; **SIGNALEMENT** van de laatste filosofieboeken; **ISVW** agenda & colofon.

COLUMN RENÉ TEN BOS
DE HARDHEID VAN SPENGLER

In 1935, in een periode toen Duitsland steeds verder wegzakte in het nationaal-socialistische moeras, schreef de beroemde historicus Johan Huizinga de volgende regels:

> "Thans is het besef van midden in een hevige en met ondergang dreigende cultuurcrisis te leven tot in breede lagen doorgedrongen. Spenglers *Untergang des Abendlandes* is voor talloozen in de geheele wereld het alarmsein geweest. Dit betekent niet, dat al de lezers van het beroemde boek zich tot de daar geboden inzichten hebben bekeerd. Maar het heeft hen vertrouwd gemaakt met de mogelijkheid van daling der huidige cultuur, waar zij te voren nog bevangen waren in een onberedeneerd vooruitgangsgeloof."

Aanvankelijk, dat wil zeggen, net na het verschijnen van *Untergang*, moest Huizinga niet zo veel hebben van Spengler. Hij vond hem te somber en te fatalistisch. Nog geen vijftien jaar later draait hij zijn mening bij. Niet volledig, maar in ieder geval een beetje. Spengler komt in ieder geval de verdienste toe dat hij mensen ervan heeft doordrongen dat culturen kunnen 'dalen'.

Ik geloof niet dat Huizinga de *hardheid* van Spengler volledig omarmde. Voor Huizinga is de 'daling' van een cultuur slechts een mogelijkheid. Voor Spengler, zo weten we, is die daling een onvermijdelijkheid die we met stoïsche gelijkmoedigheid hebben te dragen. Over die gelijkmoedigheid straks meer. Nu moet duidelijk zijn dat dit de portee van Spenglers theorie is: iedere cultuur gedraagt zich als een organisme en net als alle andere organismen gaat ze vroeg of laat onvermijdelijk ten onder. Punt uit. Waar ooit vorm was, komt vroeg of laat vormloosheid.

Die hardheid van Spengler is interessant. Hij is een denker die niet om de hete brij heen draait. '*Schonungslos*' noemen de Duitsers dat: meedogenloos en niets ontziend worden de zwakten van onze cultuur aan de kaak gesteld. Wie niet op deze manier wil kijken, plaatst zichzelf volgens hem buiten de discussie. Hard denken, hard kijken, hard schrijven – alles moet hard zijn. Je moet je als filosoof zelfs niet in begrippen willen verliezen. Je leert van de hardheid van het leven en niet van woordenbrij. Waarom die hardheid?

Mijn suggestie: schrijvers als Spengler geloven heilig in de *Ernstfall*. Wat bedoel ik daarmee? Het gaat hier

enerzijds om een geloof dat een kritische toestand – noem het noodtoestand, een catastrofe, een eindtijd – onvermijdelijk op enigerlei moment kan en zal intreden. Tegelijkertijd gaat het anderzijds om een geloof dat alles wat zich vóór die kritische toestand heeft afgespeeld alleen maar kan worden begrepen vanuit een perspectief dat lijkt samen te vallen met die kritische toestand. Dit tweeslachtige geloof – het einde dient zich aan en wat er nu is dienen we vanuit dat perspectief te begrijpen – was tijdens het interbellum erg populair in Duitsland. Alle vorm dienen we met het oog op de aankomende vormeloosheid te begrijpen. Ik heb eerder beweerd dat dit een soort omgekeerd aristotelisch denken is: vormloosheid is niet in potentie vorm, maar vorm is in potentie vormloosheid.

Een beroemd voorbeeld van dit harde denken is Martin Heidegger. Als hij *Dasein* – het menselijke zijn – thematiseert als *Sein zum Tode*, dan betekent dit fundamenteel dat alles wat de mens is betekenis krijgt vanuit zijn onvermijdelijke eindigheid. Men leze nog eens §53 van *Sein und Zeit*. Natuurlijk, in een vervallen en oneigenlijke toestand vergeet de mens dat hij sterfelijk is, maar wie deze vervallenheid en oneigenlijkheid weet te omzeilen, weet ook dat zijn leven niets anders is dan een anticiperen (*Vorlaufen*) op de dood. Wie zijn bestaan echter zo wil begrijpen, begrijpt ook dat angst voor die mogelijkheid, die nu nog niet werkelijk is, fundamenteel bij dat bestaan hoort: het is een *Grundbefindlichkeit* van onze existentie. Het doortrekt ons wezen.

De filosoof die het idee *Ernstfall* echt serieus nam was de Duitse rechtsgeleerde en filosoof Carl Schmitt. Waar voor Heidegger ieders bestaan wezenlijk *Sein zum Tode* is, daar is voor Schmitt de politiek niets anders dan een *Sein zum Krieg*. Wat bedoelt hij hiermee? Alleen wanneer de oorlog zich daadwerkelijk voordoet, onthult zich het ware karakter van iedere politiek: het indelen van de wereld in vrienden en vijanden. Want dat is wat de politiek moet doen. Zoals de moraal een onderscheid maakt tussen goed en kwaad, de wetenschap tussen waar en onwaar en de religie tussen echt geloof en bijgeloof, zo moet de politiek een onderscheid maken tussen vriend en vijand. Als wij leven in een tijd waarin, zoals vaak wordt beweerd, de verschillen tussen goed en kwaad, waar en onwaar, geloof en bijgeloof in toenemende mate wegvallen, dan zouden we zoiets, aldus

Schmitt, niet mogen toestaan met betrekking tot de politiek. De essentie van politiek is verschil maken. Het verschil tussen vriend en vijand mag niet wegvallen als je wilt vasthouden aan de gedachte dat we politieke dieren zijn. En juist ten tijde van een oorlog, ten tijde van de *Ernstfall*, wordt dit duidelijk. Je weet dan wie je vrienden en vijanden zijn.

Politiek moet daarom ook sterker zijn dan andere sferen. Sterker nog, ze moet meer zijn dan al die andere sferen samen. Waarom? Omdat iedere groep die politiek is zich zonder genade "oriënteert aan de Ernstfall". Opnieuw zien we hier die hardheid. De oorlog is het moment van de waarheid en in dit moment van de waarheid leer je wie je vrienden zijn. Om het anders te zeggen, alleen de oorlog laat de ware natuur van een politieke gemeenschap zien. *Gemeinschaft*, niet *Gesellschaft*. Het gaat in de politiek nooit om de maatschappij, maar altijd om de gemeenschap en die gemeenschap ontstaat op het moment dat ze bepaalt wie er wel en niet bij hoort. In een maatschappij hoort alles en iedereen erbij, maar in een gemeenschap wordt pas echt duidelijk wie wel en wie niet.

Politiek moet sterker zijn dan andere sferen. Sterker nog, ze moet meer zijn dan al die andere sferen samen.

Wat je ook van Heidegger of Schmitt denkt, de denklogica is even onthutsend als consistent: het normale moet altijd vanuit het extreme worden gedacht. Of liever gezegd: je krijgt pas een inzicht op de werkelijkheid als je die werkelijkheid radicaliseert of intensiveert. Alleen in de momenten van de grote crisis wordt duidelijk hoe het leven van jou of het leven van een gemeenschap echt in elkaar zit. Een kleine persoonlijke anekdote kan deze logica misschien nog eens illustreren. Toen ik ooit eens filosofieles in een gevangenis gaf, duwde een bewaker me een apparaat in handen waarmee ik in geval van nood hem en zijn collega's kon berichten. Deze zogenaamde *panic button* zou volgens hem, als het er echt op aan komt en de gevangenen mij wat zouden willen aandoen, duidelijk maken "wie mijn vrienden en wie mijn vijanden" zijn. De interessante kwestie hier is helder: hoezeer zijn we allemaal niet bevangen, niet alleen in de politiek maar ook

in het dagelijkse leven, door de logica van de *Ernstfall*? De harde waarheid onthult zich alleen ten tijde van crisis.

Nu naar Spengler. Is zijn cultuurgeschiedenis niet ook doortrokken van diezelfde logica? De waarheid van iedere cultuur ligt in het feit dat ze ontaardt in civilisatie en vervolgens onvermijdelijk ten onder moet gaan. Iedere cultuur kun je daarom alleen maar begrijpen vanuit de crisis die komen moet. Ik weet niet zeker of *Ernstfall* een concept is bij Spengler, maar zoals bij Heidegger *Dasein* een *Sein zum Tode* is en bij Schmitt de staat of de politiek een *Sein zum Krieg*, zo lijkt bij Spengler iedere cultuur een *Sein zum Untergang*. En waar Heidegger oproept tot een authentiek zich verhouden tot de dood en Schmitt oproept tot een mobilisering van de totale gemeenschap, daar probeert Spengler aan te sporen tot een soort stoïcijns of nietzscheaans *amor fati*: we hebben het lot van onze cultuur te accepteren.

Wie denkt in termen van noodzakelijkheid en onvermijdelijkheid moet wel *hard* en *meedogenloos* denken. Dat harde heeft ook iets aantrekkelijks. Het heeft het aureool van de wetenschap. Je hebt het gevoel dat de sluiers van je ogen vallen. Je hebt het gevoel waarheid te lezen. Ik weet nog goed hoe ik Spengler als student las en dacht: eindelijk iemand die het durft te zeggen.

Inmiddels, dertig jaar verder, heb ik mijn twijfels over de logica van de *Ernstfall* en vooral over hoe we ons ertoe moeten verhouden: authentiek (Heidegger), activistisch (Schmitt) of stoïcijns (Spengler). Ik wil die twijfel adstrueren met een beroep op de Duitse schrijver Thomas Mann die in zijn korte essay *Über die Lehre Spenglers* flink van leer trok tegen wat hij alleen maar kon zien als apodictische gramschap. Ik denk dat Manns kritiek niet zozeer gericht was op alles wat er over geschiedenis wordt beweerd, maar vooral op dat vermeende stoïcisme. Het begrip a*mor fati* zou door Spengler worden misbruikt. Ik citeer:

"Het is geen amor fati. Met 'amor' heeft het helemaal niets van doen, - en dat is wat zo afstotend is. Was hij maar als een duivel zo cynisch! Maar hij is slechts fatalistisch.(...) [Die ondergang van onze civilisatie] staat astronomisch-biologisch-morfologisch vast. Het staat op een ijzingwekkende manier vast. En als er nog iets ijzingwekkender is dan dit noodlot, dan is het wel de mens die, zonder ook nog maar een vin te verroeren, het draagt."

Voor Mann is Spengler een droevig stemmende fatalist die in een soort zelfhypnose de hoop volledig heeft opgegeven. Juist die hopeloosheid maakt zijn hardheid uit. En toch: hoe besmettelijk die hardheid is, wordt duidelijk als we nog eens het citaat van Huizinga lezen waarmee ik deze beschouwing begon. Ook bij hem gloort even een onverbiddelijk inzicht: culturen kunnen dalen, ook de onze.

AMBIGU ONDERGAAN

Op een van de laatste zomeravonden van dit jaar vertelde ik een vriend terwijl we op een terrasje zaten dat de *Ondergang* eraan kwam. Ik zei dat ik vanwege de beruchte reputatie van het boek enigszins verontrust was over de ontvangst, dat ik bang was dat het uitsluitend over politiek zou gaan, terwijl het boek zoveel meer is dan dat. Ik zei dat ik bang was dat de discussie misschien wel meer zou gaan over de vraag of je dit boek wel mócht lezen dan over de inhoud.

Tekst: Mark Wildschut

'Waar maak je je druk om,' vroeg mijn vriend, '*als* er maar over wordt gepraat, dan mag je als schrijver, uitgever of vertaler toch al in je handen knijpen?'

'Misschien moet ik er zelfs op hopen dat er een rel ontstaat,' zei ik, 'als aan de ene kant populistisch rechtse krachten het voor hun politieke karretje proberen te spannen en aan de andere kant linkse krachten het als fascistisch proberen weg te zetten en klagen dat een gerespecteerde uitgeverij zoiets niet mag uitgeven. Dat kan de verkoop alleen maar opstuwen. Maar als Spengler straks als racist en halve nazi wordt weggezet, kleeft dat mij als vertaler ook aan.'

'*Is* Spengler een racist en een halve nazi?' vroeg mijn vriend, waarop ik een gedecideerd en verontwaardigd 'welnee' liet horen. Spengler een racist? Hij betoogt in dit reusachtige boek pagina na pagina tégen biologisch racisme. Hij gebruikt wel veelvuldig de term 'ras', met name in uitdrukkingen als rasmens of rasvouw, maar dan in de zin waarin wij het over een rasvoetballer of een rasartiest hebben.

'Maar hoe kan dat dan?' wilde mijn vriend weten. 'Tja,' bekende ik, 'ik weet het eigenlijk niet. De mensen lezen niet goed. Als je dit boek vluchtig doorneemt en vaak het woord 'ras' tegenkomt, denk je: eng. Ik moet zeggen dat ik ook wel even moest slikken toen ik het vertaalde; je bent de manier waarop Spengler het woord ras gebruikt gewoon niet gewend. Datzelfde geldt trouwens voor woorden als 'bloed' en 'bodem'.

'En hoe zit het dan met die halve nazi?' vroeg mijn vriend nog. Ik antwoordde dat het zo mogelijk nog absurder is dat Spengler zo te boek staat. Spengler, die van Hitler heeft gezegd dat de *Ondergang* waarschijnlijk het enige boek was waarvan hij 'tenminste de hele titel heeft gelezen'? Spengler, wiens *Jahre der*

Entscheidung bij de nazi's op de index stond? Spengler, die voor de nazi's kwalificaties heeft gebezigd als 'dieven', 'moordenaars', 'perverselingen', 'dronkenlappen', 'idioten', 'psychopaten', 'beroepsmisdadigers'? Spengler zag niets in de nazi's, hij vond het een stel barbaren.

'Maar als dat zo is,' zei mijn vriend, 'dan is er niets aan de hand, ga er dan met opgeheven hoofd in'. 'Ja maar...,' zei ik, nog geenszins gerustgesteld. Ik voelde dat ik al in de verdediging zat en dat ik op deze manier alleen maar meewerkte aan waar ik bang voor was: dat alleen de politiek op de agenda zou komen te staan.

Op wat voor houding tegenover dit boek hoop ik? Allereerst op iets wat eigenlijk vanzelfsprekend zou moeten zijn: een houding waarin men zijn oordeel opschort tot men het echt heeft gelezen en bestudeerd. Voor mij als vertaler spreekt dat voor zich. Als vertaler schort je je oordeel eerst maar eens een tijdje op om je oor te luisteren te leggen bij de tekst, in dienst van de tekst, zoals een middeleeuwse monnik die de Bijbel overschrijft.

Vervolgens hoop ik tegenover dit boek op een houding waarin het niet alleen lof krijgt toegezwaaid – dat zou stompzinnig zijn – maar waarin het ook niet alleen wordt bekritiseerd en afgekeurd, want dat zou even stompzinnig zijn. Daarom wil ik de ambiguïteit aan het woord laten die ik zelf na de twee jaar dat ik met de *Ondergang* heb geworsteld voel. Ambigu niet als zwaktebod, maar ambiguïteit uit kracht: als poging om, in plaats van je al te snel aan een kant te scharen, links of rechts, vóór of tegen, vriend of vijand, de controverse, verdeeldheid, tweeslachtigheid en verscheurdheid in het eigen innerlijk op te nemen uit te houden.

Tactverlies

Het boek verdient dit ook, aangezien het niet alleen zelf voor velerlei uitleg vatbaar is, maar omdat het is geschreven door een man die zelf ten diepste ambigu, innerlijk verdeeld, verscheurd was. Een man van de hoge cultuur, van de *Bildung*, die vol bewondering, vol liefde voor de grote scheppingen van kunst en cultuur terugkeek op de eeuwen voor hem, maar die zich in het besef dat dit allemaal voorbij was tegelijk forceerde daar met zijn rug naartoe te gaan staan en een zin op te schrijven als deze: 'Als mensen van de nieuwe generatie zich onder de indruk van dit boek afwenden van de poëzie, de schilderkunst en de kenniskritiek en zich in plaats daarvan met de techniek, de marine en de politiek gaan bezighouden, doen ze wat ik wens, en men kan hun niets beters toewensen.'

Wanneer ik als vertaler dit boek op het schild wil heffen kan ik natuurlijk allereerst wijzen op de 'briljante literaire stijl', die niemand minder dan Thomas Mann het boek toeschrijft. Misschien kan ik ooit een artikel schrijven over deze stijl vanuit het boeiende woord *Takt* – ritme, maatgevoel, levenspuls, maar ook ons woord tact, kiesheid – dat zo'n grote rol speelt in dit boek. Als Spengler dit woord uitlegt, geeft hij als voorbeelden de hoefslag van een span raspaarden – dat in de paardensport in Nederland ook 'tact' heet – of ook een vlucht vogels. 'Wie ooit een vlucht vogels in het zwerk

heeft gevolgd, zoals die steeds dezelfde vorm aanneemt, opstijgt, draait, weer van richting verandert en zich in de verte verliest, voelt het plantaardig zekere, het 'het', het 'wij' in deze algehele beweging, die geen brug van begrip tussen ik en jij nodig heeft,' schrijft Spengler.

Tegelijkertijd zou je, als je op dit begrip *Takt* zou inzoomen en kijken hoe je dat terugvindt in Spenglers literaire stijl, begrijpen dat dit gevoel van tact volgens Spengler mét de geschiedenis van de cultuur, met het ontkiemen, opgroeien, tot hoogste bloei komen en afsterven, ook ontkiemt, opgroeit, tot hoogste bloei komt en afsterft. Dat wij dus, omdat we volgens Spengler in de eindfase van onze cultuur verkeren ook het bij onze cultuur horende gevoel voor tact verliezen en in toenemende mate tactloos worden, op alle gebieden. Ik denk dat Spengler dat historisch verlies van tact zelf pijnlijk aan den lijve heeft ervaren, zelfs in zijn schrijven, wat hem buitengewoon veel moeite kostte, waar hij eigenlijk een hekel aan had, wat absoluut niet 'vanzelf' ging, terwijl tact en 'vanzelf gaan' voor Spenger juist bij elkaar horen. Dus ook al roemen wij met recht Spenglers literaire stijl, dan zal hij zelf hebben gevoeld dat hij het al niet haalde bij, bijvoorbeeld, de literaire brille van zijn grote voorbeeld Nietzsche, die tijdens het lopen schreef en in die cadans zíjn literaire tact vond. Maar juist die aan den lijve ervaren teloorgang van tact is voor Spengler een symbool van wat hij om zich heen als teloorgang, als 'ondergang' heeft ervaren en in dit grote boek heeft uitgelegd.

De cultuur is geen organisme, maar de lezer biedt dit idee wel een kader om haar als een zingevingsverband te benaderen

Ik heb nu vanuit mijn interessegebied een paar woorden gezegd over tact, maar het bijzondere van dit boek is dat *alle* thema's die erin worden aangesneden – en dat zijn er nogal wat: wiskunde, architectuur, muziek en beeldende kunst, wetenschap, stad en land, religie, politiek, economie, noem maar op – op eenzelfde manier *symbool* zijn: uitdrukkingen van de cultuur waarvan Spengler de opkomst en ondergang beschrijft om een antwoord te vinden op grote existentiële vragen als 'waar staan wij nu' en 'waar gaan we naartoe'. Dat betekent dat iedereen, elke lezer zich vanuit zijn eigen interessegebied een weg kan banen door dit boek. Mijn eerder genoemde vriend is uitvaartondernemer. Voor hem zal de toegang, de deur zogezegd tot dit boek gelegen zijn in de mooie stukken die

Spengler schrijft over de omgang met de doden in de verschillende culturen en de ontwikkeling van die omgang, opnieuw als *symbool* geduid van de hele ontwikkelingsgang die Spengler beschrijft en op zijn volstrekt eigenzinnige wijze duidt.

Oerplant

Hoe komt het dat geen enkel thema losstaat, maar elk onderwerp behalve wat het zelf is ook nog een symbool is van het geheel? Dat komt door Spenglers methode, die hij 'morfologie van de wereldgeschiedenis' noemt, en door zijn kijk op de cultuur als een levend organisme, waarin de verschillende gebieden niet los van elkaar staan, maar een organisch geheel vormen.

Voor ik aan de *Untergang* begon heb ik de grote Goethe-biografie van Rüdiger Safranski vertaald. Een van de meest verbazingwekkende dingen uit die biografie is dat eruit blijkt hoe pijnlijk Goethe zich *miskend* heeft gevoeld. Kunt u zich dat voorstellen? Bij nader inzien is het toch begrijpelijk. Goethe heeft erkenning gekregen voor zijn literaire werk, voor zijn dichtkunst, voor zijn *Werther*, voor zijn *Faust*, maar niet voor wat hij zelf als het belangrijkste beschouwde: zijn natuurwetenschappelijke werk. Goethe wilde een alternatief bieden voor het soort wetenschap zoals het sindsdien als technisch-wetenschappelijk bestel over ons heen walst en over ons leven beschikt – en dat is hem niet gelukt. Zo vindt Goethe, net als Nietzsche, Spenglers andere held, weliswaar erkenning, maar wordt hij tegelijk onschadelijk gemaakt, opgesloten in een domein van kunst en cultuur waar we ons toe wenden als we voor een avondje uit, naar een voorstelling van Goethes *Faust* bijvoorbeeld, uit het eigenlijke, door natuurwetenschap en techniek gedomineerde leven stappen.

Spengler pakt juist de draad van de natuurwetenschappelijke studies van Goethe, die van de *Morphologie der Pflanzen*, weer op. Ik vermoed dat hier de grootste potentie ligt van dit boek, in dit goetheaans-methodische uitgangspunt als mogelijk alternatief voor de sciëntistische wetenschap: het kijken naar culturele fenomenen vanuit een 'vormenleer' van het 'leven' en niet vanuit een op oorzaak en gevolg berustende mechanica van feitelijk als dood opgevatte materie. De 'morfologie van de planten', de idee, het visioen van de 'oerplant', van het oerfenomeen, dat Spengler als oersymbool van een cultuur overplant op de geschiedenis van culturen als organismen die in een bepaald landschap ontkiemen, opgroeien, een hoogste bloei kennen, verwelken en ten slotte sterven.

Wetenschappelijke onzin misschien; de cultuur is geen organisme, geen plant, zal men zeggen. Maar de lezer biedt dit wel een kader om een cultuur als een geheel, als een zingevingsverband te benaderen, waarin de verschillende culturele fenomenen in hun samenhang begrepen kunnen worden, in plaats van het steeds lossere zand van onverschillig langs elkaar heen drijvende atomen. Dáárom kun je dit boek op elke mogelijke plaats, vanuit elk mogelijk thema betreden. Zoals voor een psychotherapeut elk onderwerp waar een cliënt mee komt even goed is, omdat alles, ook het allerkleinste, ook de klank van de stem, ook de houding, ook de gelaatsuitdrukking symbool is van het geheel. Alle wegen leiden hier naar Rome!

Uithoudingsvermogen

Hiermee is de lof op Spengler toch nog fors uitgevallen en wil ik mijn kritische noot kort houden. Die sluit aan bij wat ik in het begin zei over ambiguïteit, verscheurdheid, innerlijke verdeeldheid, en mijn oproep die in het eigen innerlijk uit te houden en uit te vechten. Ik zei dat Spengler zelf een diep verdeeld, verscheurd mens is geweest. 'Merkwaardig innerlijk verdeeld, radeloos, tweeslachtig leven, zonder eenheid van ziel en wereld, ziel en levenstendens, ziel en denken', staat te lezen in de pijnlijk eerlijke dagboekaantekeningen uit de jaren dat hij aan de *Untergang* werkte en die onlangs onder de titel *Ich beneide jeden, der lebt* zijn verschenen. Die ambiguïteit doortrekt als iets schurends ook de hele *Untergang*. Juist op dit punt, juist in de omgang met de eigen innerlijke verscheurdheid die overal in dit verscheurde en verscheurende boek voelbaar is, juist op dat punt dus lijkt Spengler niet te kunnen wat zijn grote voorbeelden Goethe en Nietzsche wel konden. 'Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust!', laat Goethe zijn Faust zeggen. En Nietzsche maakte zichzelf, zijn eigen 'Brust' tot strijdtoneel van vele zielen.

Dat Spengler dit niet uithield en zich gedwongen voelde partij te kiezen, hangt ook met zijn politieke inzet en aspiraties samen. In de politiek wordt wat een innerlijke strijd zou kunnen zijn veruitwendigd en verdeeld over verschillende partijen. Politiek werkt polariserend, politiek is een strijdtoneel, en als het in dat strijdtoneel wordt geworpen wordt een boek als dit al snel een wapen dat de verschillende partijen gebruiken om elkaar mee naar het leven te staan.

Daarmee ben ik terug bij de politiek geladen controverse rond dit boek. Ook daar ben ik ambigu over. Als ik hier pleit voor het opnemen en uitvechten van de controverse binnen het eigen innerlijk, in plaats van deze te veruitwendigen in een politieke strijd tussen verschillende partijen, dan kan ik me een reactie voorstellen die zegt dat ik de tijger Spengler daarmee zijn tanden wil uitrukken, dat ik hetzelfde met Spengler wil doen als wat er met Goethe en Nietzsche is gebeurd: hem uit de politiek halen en tot onderwerp maken van een cultureel intellectueel tijdverdrijf. Ik kan me een pleidooi voor Spengler voorstellen waarin hem juist lof wordt toegezwaaid omdat hij het denken van Goethe en Nietzsche uit het cultuurbedrijf heeft gehaald en gepolitiseerd. Hoe ik daar precies over moet denken weet ik nog niet.

Eerst maar eens, tot slot, ons aller Annie M.G. Schmidt aan het woord laten:

Wat zal men doen, nu Spengler toch gelijk heeft,

en, trots aller profeten luid vermaan,

dit Avondland met grote nadruk blijk geeft

te zullen ondergaan?

Mark Wildschut studeerde biologie en filosofie en vertaalde o.m. Martin Heideggers *Sein und Zeit*. Naast vertaler is hij psychotherapeut.

SPENGLER EEN FILOSOOF VAN IJZER

Met veel bombarie werd dit najaar de Nederlandse vertaling van Spenglers *Der Untergang des Abendlandes* gepubliceerd. Florian Jacobs verbaasde zich erover dat een zijns inziens achterhaald boek zo in het zonnetje werd gezet en dat daarbij bovendien waardevolle denkers als Mann en Wittgenstein op zijn zachtst gezegd incompleet werden geciteerd. In onderstaand artikel beschrijft hij Spengler in zijn tijd en gaat hij bij de oorspronkelijke bronnen te rade.

Tekst: Florian Jacobs

In de herfst van 1918 publiceerde een schoolmeester uit München een boek dat zou uitgroeien tot een van de invloedrijkste in het Europa van na de Eerste Wereldoorlog. *Der Untergang des Abendlandes* had hij al voltooid in 1914, maar de oorlog deed hem wachten met publiceren. Oswald Spengler had geen beter publicatiemoment kunnen kiezen. Het Duitse Keizerrijk stond aan de rand van de afgrond: het land was vrijwel failliet en alle hoop op een goede afloop van de oorlog was verdwenen. Spenglers apocalyptische boek sloeg aan bij de mineurstemming en zette de toon voor het cultuurpessimisme van de naoorlogse jaren.

Der Untergang des Abendlandes. Een titel als de misthoorn van een zinkend schip. Een onderwerp van formaat – ondergang – en een genitivus die aangeeft wat er verloren gaat: het avondland. We bevinden ons pats-boem in de tijd van culturele opposities: het avondland, Europa, staat tegenover het morgenland: het oosten, Azië. Mijn spellingscorrector vindt overigens dat de titel van Spenglers hoofdwerk al een achterhaalde indruk maakt: avond- en morgenland krijgen allebei een rode streep. Die begrippen staan niet in het woordenboek.

Moderne apocalypse

Een paar feiten: Oswald Spengler werd geboren in 1880. Hij groeide naar eigen zeggen op in een huis vol 'Germaanse grootheden': Wagner, Nietzsche, dat waren de denkers en schrijvers waarmee de jonge Spengler zich omgaf. De beoogde academische carrière werd een flop en Spengler werd leraar op een middelbare school. Na de dood van zijn moeder stelde een kleine erfenis hem in staat zich aan het schrijven te wijden. Dit resulteerde voornamelijk in *Der Untergang des Abendlandes*, een werk dat Spengler naam en faam bezorgde. Spengler werd zo beroemd dat men drie dagen moest wachten alvorens hem te kunnen spreken. In de jaren na 1918 schrijft Spengler

door en geeft hij veel lezingen. Het tweede deel van *Der Untergang des Abendlandes* volgt in 1922, net als minder bekende boeken over de Duitse cultuur. Hoewel de nationaalsocialisten eerst zeer onder de indruk waren (en Spengler in 1932 op Hitler stemde), raakten Spengler en de nazi's later teleurgesteld in elkaar. Toen Spengler in 1936 stierf, mocht zijn naam al geruime tijd niet meer op de radio worden genoemd.

Der Untergang des Abendlandes is het verhaal van de mensheid en haar beschavingen. Acht beschavingen – Spengler noemt die culturen – heeft de wereld gekend, en allemaal kenden zij een soortgelijke *rise and fall*. Hoewel hun opkomst en ondergang gelijkmatig verliepen, stonden de culturen nooit in contact met elkaar. Europa is een van die culturen, de avondlandcultuur, en is aan zijn ondergang begonnen. Onze cultuur, zo voorspelt Spengler, zal net als bijvoorbeeld het Romeinse Rijk uitmonden in een civilisatie (nog zo'n culturele oppositie die *bon ton* was – *Kultur* versus *Zivilisation*), waarin ons slechts de resten van ons culturele verleden omringen. Dit alles stelt Spengler vast met een onomkeerbare zekerheid. Zoals twee plus twee vier is, zo zal Europa de komende eeuwen verzinken, eerst in een eigen Periode van de Strijdende Staten, dan in een beklagenswaardig jammeren bovenop de eigen ruïnes. Spengler vertelt bovendien in een grove stijl die geen ruimte voor bezinning laat: er moet een Groot Verhaal door de strot van de lezer worden geramd. Ik nodig de lezer uit om *Der Untergang des Abendlandes* op een willekeurige bladzijde te openen en even te lezen. Is het proza niet tegelijkertijd meeslepend en beangstigend? Vliegen de soundbites u niet om de oren, lijkt het niet alsof de ruige pennenstreken over de geschiedenis toch enigszins raak treffen? Het is een Groot Verhaal, een moderne apocalypse, een epos van de onontkoombare vernietiging dat meesleept zoals alleen een demagoog dat voor elkaar krijgt.

Zoals twee plus twee vier is, zo zal Europa de komende eeuwen verzinken in een beklagenswaardig jammeren bovenop de eigen ruïnes

Vandaag de dag treffen we Spengler noch in literatuurgeschiedenissen, noch in geschiedenissen van de filosofie aan. Slechts in boeken over cultuurgeschiedenis vinden we zijn naam. Ludwig Wittgenstein had Spengler al zo ingeschat: hij liet weten dat het boek vooral iets zei over de tijd waarin het werd gepubliceerd. Men was bang voor bolsjewistische spoken uit het oosten, voor het verdwijnen van de bekende wereld. De filosofie vond Wittgenstein waardeloos en de details in Spenglers geschiedenis-

Thomas Mann noemde Spengler een fatalist, iemand met wiens ijzeren geschiedenismaterialisme vergeleken Marx een idealistisch blauwe lucht schetst

theorie vertrouwde hij niet. Spengler had een kort boek moeten schrijven, zo zei Wittgenstein, want de krachtig opgeschreven samenvattingen van meerdere culturen vond hij wel meesterlijk.

Afbraakkunst

Ook Thomas Mann liet zich eerst overdonderen. Ja, hij raadde het werk in 1919 nog aan voor de Nietzsche-Preis, een prijs die de zus van, Elisabeth, had uitgeschreven. Ja, in *Über die Lehre Spenglers*, een artikel dat in 1924 in de *Allgemeine Zeitung* verscheen, noemde hij Spenglers werk een intellectuele roman, een modern genre waarin filosofische kritiek en de verbeelding van de dichter versmelten. Maar in datzelfde artikel, dat vernietigende pretenties heeft, zag Mann ook het gevaar van een 'morfologie van de geschiedenis': hij noemde Spengler een fatalist, iemand met wiens ijzeren geschiedenismaterialisme vergeleken Marx een idealistisch blauwe lucht schetst. Mann betitelde Spengler tot defaitist van de mensheid, iemand die de moed verloren heeft. Het wordt nog erger: Spengler is een heimelijke conservatief die in de ondergang van hetgeen hij adoreert, de oude Europese cultuur, de ondergang van alles ziet. Spengler zelf is, zo besluit Mann zijn artikel, de zo gevreesde *Zivilisation* die hij als het einde van alle *Kultur* ziet, iemand die mopperend ruïnes beweent. Het is een meesterlijk staaltje afbraakkunst dat Mann in dit artikel bij elkaar bokst. Hij rekent af met de apologeten van de wanhoop die Duitsland bevolkten na de Eerste Wereldoorlog. Het is een artikel dat ik iedereen aanraad om te lezen, niet alleen degenen die aan Spengler willen beginnen. Het is een artikel waarvan ik hoop dat de uitgeverij van de Nederlandse vertaling er niet alleen het rooskleurigste uit plukt om de eigen *Ondergang* op te krikken, maar dat zij het ook wil vertalen, zodat de lezer niet alleen de hele Spengler, maar ook de hele receptie van het dubieuze werk tot zich kan nemen. Mann laat immers meedogenloos zien dat een boek als dat van Spengler onmogelijk een klassieker kan zijn: de mensheid heeft behoefte aan boeken die ons aansterken, niet aan een moloch die ons verder onderdompelt in ondergangsstemming.

Florian Jacobs is, naast redacteur van ISVW Uitgevers, filosoof, germano- en slavofiel en dichter. Bij ISVW Uitgevers verscheen eerder dit jaar zijn dichtbundel *Zwaan en zang*.

DE STAND-UP FILOSOFEN

OVER

VERRIJKING VAN JE LEVEN

Erno Eskens

Marthe Kerkwijk

SPENGLERS RACISME
EN HET NATIONAALPOPULISME

***Der Untergang des Abendlandes* is een krankzinnig boek, waaruit toch veel inspiratie te halen is. Misschien te veel. Veel ervan is ronduit reactionair, want geschiedenis is lotsbestemming, zo luidt zijn these. Wie Spengler op een niet-reactionaire manier wil lezen moet hem, zoals Adorno in 1950 al zei, bruikbaar maken voor progressieve doeleinden. Mijn doel hier is bescheidener: ik doe een poging Spengler te bevrijden van zijn recente gebruik onder reactionairen. Het is interessant dat Spengler herontdekt wordt. Maar het is in het bijzonder de vraag waarom hij populair is onder rechtse nepdenkers van de eerste orde, waarvan Thierry B. [Baudet, red.] natuurlijk de meest invloedrijke is in Nederland, maar denk ook aan de *white supremacist* Richard Spencer, host van de extreem rechtse podcast die doodleuk op de Paradiso website voor de boeklancering van de Nederlandse vertaling van Spengler stond. Wat moeten lui die seksisme en racisme camoufleren in de pose van intellectualisme met Spengler? En wat zegt het over Spengler dat nationaalpopulistische poseurs met zijn boek weglopen?**

Tekst: Willem Schinkel

1. Racisme

Er is allereerst het pathos van het grote, omvattende, culturele, dat uiteindelijk in een racistisch conceptueel raamwerk vervat is. Spengler maakt uitgebreid gebruik van de notie 'ras'. Nu is zijn begrip van 'ras' niet biologisch maar 'kosmisch' en op duur van collectief samenhangende levensenergie gericht. Spengler zegt heel expliciet dat hij geen darwinistisch rassenbegrip hanteert. Een volk 'heeft ras', aldus Spengler, als de "gevoelde harmonie van een lot, de cadans waarin alles in het historisch bestaan gelijke tred houdt". Dat mag zo zijn, maar daarmee maakt Spengler slechts de klassieke move die in hedendaags racisme gezet wordt: een expliciete ontkenning van de relevantie van biologisch ras gepaard met een naturaliserende nadruk op 'cultuur', waarmee überhaupt pas zoiets als een collectieve 'cadans' verschijnt. Spengler heeft het vervolgens moeiteloos over 'oorlog' als de 'natuurlijke, raciale verhouding' tussen zulke volkeren.

Voor de vraag of een filosofie racistische elementen bevat, kunnen we beter niet Europese vroeg 20ste-eeuwse denkers zelf op hun woord nemen, maar moeten we putten uit hedendaagse *critical*

race studies waarbinnen racisme geconceptualiseerd en geanalyseerd wordt volgens de laatste stand van de kennis. Dan is direct duidelijk dat de meeste hedendaagse vormen van racisme beginnen met een ontkenning van een *biologisch* begrip van 'ras' en eindigen in naturaliserende noties van 'cultuur' of 'volk'. Wie denkt dat er dan geen racisme meer is, moet zich laten onderwijzen voorbij common sense noties van wat racisme is. Het gaat me er niet om Spengler van racisme te beschuldigen – dat zou nauwelijks interessant zijn: een vroeg 20ste-eeuwse Duitse denker en racisme, jeetje! Veel belangrijker is de manier waarop hedendaagse nationaalpopulistische racisten inspiratie in zijn boek vinden.

Spenglers project is te zien als een manier om Europa te 'provincialiseren': een geprovincialiseerd Europa is geen superieure cultuur en geeft geen aanleiding tot herstelpogingen

2. Ondergang en provincialisering

Tweede element wat Spengler aantrekkelijk maakt voor nationaalpopulisten: zijn ondergangsretoriek. Wie wil betogen dat de Nederlandse of de Westerse cultuur bedreigd wordt, beweert graag met veel pathos dat er iets moois was dat nu verdwijnt. Spengler kan dat sentiment voeden. Bij hem geen apocalypticisme, geen eschatologie, maar cyclische ondergangsretoriek. *Gefundenes Fressen* voor op culturele zuiverheid van de natie gericht populisme. In een interview met *Vrij Nederland* stelde Thierry B. het zo: "alle ijkpunten zijn weg, en precies dat beschrijft Spengler: het is de laatste fase van een stervende beschaving." Maar Spengler kan hier alleen inspiratie zijn omdat hem hier geen recht gedaan wordt.

De *Untergang* is noch geschreven vanuit het oogpunt van Westerse superioriteit, noch vanuit een vorm van vooruitgangsdenken. Laat ik er direct bij zeggen dat Spenglers hele intentie om een wereldomvattende filosofie te schrijven op allerlei manieren als typisch 'Westers' te lezen is, en dat zijn beschrijving van niet-Westerse culturen op geen enkele manier een kritische postkoloniale lezing doorstaat. Spengler zag het imperialisme als onontkoombare en dus noodzakelijke fase van de 'Faustische Kultur', ofwel van de Westerse cultuur die inmiddels verstard was tot 'civilisatie'. In een civilisatie, aldus Spengler, keert energie naar buiten in plaats van naar binnen. Om die reden zag hij Cecil Rhodes [1853-1902, Brits imperialistisch ondernemer in Zuidelijk Afrika, stichter

Nationaalpopulisten zijn neppopulisten die vergeten dat het grote antagonisme waar het volk mee te maken heeft dat tussen de 99% en de 1% is

van de kolonie Rhodesië, red.] als ‘eerste man van de nieuwe tijd’. Maar hoewel dat natuurlijk een naturaliserende en dus reactionaire geschiedopvatting is, is bepalend dat Spengler niettemin beoogt om *vanuit* een Westerse cultuur beoogt die cultuur om te denken, in zijn geval door die cultuur voor te houden dat ze geen cultuur meer is maar civilisatie, niet langer beweegt maar stilstaat, niet al maar verder progressie zal maken in een teleologische toekomst maar het neerwaartse deel in zal gaan van de cyclus van de morfologieën van huis, bloed en taal die Spengler ‘culturen’ noemt.

Spenglers project is zo te zien als een vroege manier om Europa te ‘provincialiseren’, zoals Dipesh Chakrabarty het bijna een eeuw later zou verwoorden. Een geprovincialiseerd Europa is geen superieure cultuur en geeft *geen* aanleiding tot herstelpogingen. Het hele idee van een ‘herstel’, van een ongedaan maken van de huidige toestand, gaat lijnrecht tegen Spenglers geschiedfilosofie in. En ziedaar Thierry B., ik citeer: “Spengler zegt: er is iets als tijd en dat stuwt je voort. Dat wil ik niet aanvaarden. Het project van mijn leven bestaat eruit dat ik de heelheid van de wereld wil herstellen: de heelheid die er voor de Eerste Wereldoorlog was.” Ondergangsretoriek: ja. Geschiedfilosofie: nee. Die komt de nationaal-populist niet uit. Wat hij wil, is de ‘heelheid van de wereld’ van voor de Eerste Wereldoorlog. Hij bedoelt dus: hij wil kolonialisme en imperialisme. Heelheid van wereld onder Europees bestuur. Het klinkt hoogdravend, ‘heelheid van de wereld’, maar het is de laagste uiting van Europese cultuur: de verkrachting van de rest van de wereld die de tijd voor de Eerste Wereldoorlog kenmerkte, en die daarna overging in automutilatie.

Thierry B. wijkt dus nogal af van Spengler hier. De poging tot ‘herstel van heelheid’ is anti-Spengleriaans. Het is alleen de ondergangsdiagnose van het heden waar Thierry B. mee akkoord kan gaan, maar daarmee moet hij Spenglers geschiedfilosofie *in toto* overboord zetten. Een vorm van eclecticisme die zijn Spenglervoorkeur arbitrair maakt – *Verfallsgeschichte* was er genoeg in het begin van de 20ste eeuw, en niet alleen in Duitsland, getuige Paul Valéry’s stelling “wij, civilisaties, weten nu

dat wij sterfelijk zijn". Maar arbitrair is het dwepen met Spengler toch niet geheel voor iemand die in raciaal-eugenetische termen denkt over de 'homeopathische verdunning' van de natie. Thierry B. is geïnteresseerd in de vervalsdiagnose, en in de racistische retoriek waarmee Spengler die brengt. Hij laat precies dat deel van Spengler weg, wat de politieke angel uit een reactionair gebruik van Spenglers boek zou kunnen halen.

Want Spengler markeert een bewustwording van Europese *hybris*. Die is beperkt, want Spengler universaliseert, en de provincialisering van Europa wordt zo alsnog een wereldomspannend fenomeen, dat kennelijk pas in 20ste-eeuws Europa op begrip gebracht wordt. Het is dus een gemankeerde provincialisering die we bij Spengler vinden, een schijnbescheidenheid, die onder het mom van een ondergang heel de wereld, verleden en toekomstig, de les leest. Maar het is nog altijd een provincialisering die gered moet worden van zijn racistische inzet voor 'herstel van heelheid'.

3.

Eén reden Spengler te lezen, is dat hij een bijzonder contrapunt vormde voor wat, met welbewust dedain, het burgerlijk-liberale denken genoemd kan worden. Dat denken, dat zich na de oorlog breed heeft gemaakt in een vorm van 'whig history', domineerde Weimar Duitsland, totdat het aan fascisme ten onder ging. En die ondergang had het, in Carl Schmitts analyse van de depolitisering die het liberaal parlementarisme met zich meebracht, mede aan zichzelf te danken. Tegenover het liberale denken in termen van rechtendragende, bezithebbende individuen die handelen op een markt, die alleen een minimum aan publieke staatsgaranties verdragen, en die die constellatie als een historisch toenemende realisatie en garantie van een natuurlijke gelijkheid ervaren, stelt Spengler een planetair morfologisch denken dat niet van zijn maar van worden uitgaat, en dat uitmondt in een strijd van bloed tegen geld. Wel, geef mij maar Marx, die kon tenminste denken over geld. Maar hierin minstens is Spengler een antagonisme op het spoor dat zijn huidige rechtse vrienden vergeten. Nationaalpopulisten zijn uiteindelijk neppopulisten, die vergeten dat het grote antagonisme waar het volk mee te maken heeft, dat tussen de 99% en de 1% is. Precies die onderkenning is wat het succes verklaart van linkse populisten als Corbyn, Podemos en Syriza. Men heeft er gelukkig geen Spengler voor nodig. Maar laten we Spengler minstens redden van de nationaalpopulistische middelmaat die bij ons voor intellectualisme doorgaat.

Willem Schinkel is hoogleraar Sociale Theorie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Bij Boom verscheen in 2014 van zijn hand *Nut en nadeel van de sociologie voor het leven*.

De redactie van iFilosofie heeft Thierry Baudet uitgenodigd om op het stuk van Willem Schinkel te reageren. De heer Baudet heeft daarvoor tot onze spijt bedankt.

NIET HET EINDE VAN DE WERELD
MAAR WEL VAN JOU

Oswald Spengler heb ik nooit gelezen. *Untergang des Abendlandes* ken ik alleen van horen zeggen. Om de huidige crisis van Europa te begrijpen heb je veel meer aan hedendaagse ondergangsprofeten. De interessantste van hen is iemand die ruim tien jaar lang publiceerde onder pseudoniem. En dat pseudoniem was Spengler.

Tekst: Chris Rutenfrans

De essays van deze 'Spengler' las ik vanaf 2004 met grote bewondering, niet alleen vanwege de intelligentie en eruditie die eruit spraken, maar ook vanwege hun grootse literaire stijl en visionaire karakter. En ze boden een volstrekt unieke kijk op de wereldgebeurtenissen vanaf *9/11*. De Spenglercolumn op de volkomen obscure site asiatimes.com trok geleidelijk wereldwijd meer dan een miljoen regelmatige lezers. Sommige artikelen vertaalde ik en publiceerde ze op de opiniepagina van de Volkskrant. In verband daarmee wisselde ik af en toe e-mails uit met Spengler, zonder te weten wie hij was.

In april 2009 onthulde hij zijn identiteit, in een artikel onder de kop 'And Spengler is...' Hij bleek David P. Goldman te heten en te werken bij de Bank of America. Hij had Duits en muziek gestudeerd, maar verdiende zijn geld voornamelijk in de financiële wereld. Goldman was niet alleen op veel wetenschappelijke gebieden thuis, ook in godsdienstig opzicht was hij niet eenkennig. Als gelovige jood werd hij hoofdredacteur van het Amerikaanse katholieke tijdschrift *First Things*, wat trouwens de reden was zijn ware naam te onthullen.

Het pseudoniem Spengler is niet willekeurig gekozen: de bijna 300 essays die Goldman sinds 1999 schreef gaan grotendeels over de ondergang van culturen. Dit blijkt ook uit de titels van de twee boeken die van hem zijn gepubliceerd: *How civilizations die (and why islam is dying too)* (2011) en *It's not the end of the world, it's just the end of you* (2011).

Geen opwekkende materie, maar wel van levensbelang. Goldman meent dat het sinds de Oudheid niet is voorgekomen dat volken die leven in vrede en voorspoed – zoals de Japanners en de Europeanen – bewust aansturen op hun eigen ondergang, eenvoudig door te weigeren kinderen te krijgen. Hij schrijft het lage geboortecijfer van Europa voor een groot deel toe aan de teloorgang van het christendom. Het is een feit dat ongelovigen minder kinderen krijgen dan gelovigen. Wie het geloof in het eeuwige leven is kwijtgeraakt, heeft alleen nog het naak-

Secularisme zorgt voor zijn eigen ondergang

te fysieke bestaan over en probeert daar zoveel mogelijk plezier aan te beleven. Kinderen passen daar niet in. Zo zorgt het secularisme voor zijn eigen ondergang, merkt Goldman droogjes op.

Hij licht het verband tussen geloofsafval en een laag geboortecijfer toe met het feit dat Oost-Europa, waar de staat de bevolking decennia lang heeft geïndoctrineerd met het atheïsme, de laagste vruchtbaarheid van de westerse wereld kent, terwijl de Verenigde Staten en Israël, waar de meerderheid van de bevolking godsdienstig is, de hoogste geboortecijfers kennen.

Pokeren in de hel

Hoe komt het dat Europa het christendom is kwijtgeraakt, en de Verenigde Staten niet? In een interview zegt Goldman hierover dat de Europeanen onder een dun laagje christendom heidens zijn gebleven en van tijd tot tijd in de verleiding kwamen zichzelf, dat wil zeggen hun eigen etniciteit en hun eigen natie, te vereren als 'uitverkoren volk'. Dat kwam drie keer tot een gruwelijke uitbarsting: in de Dertigjarige Oorlog en in de Eerste en de Tweede Wereldoorlog. Door deze verschrikkingen zijn de Europeanen het geloof verloren in het christendom dat niet in staat was gebleken Europa bijeen te houden. En toen ze het geloof in hun eigen toekomst – hetzij in deze wereld, hetzij in de volgende – waren kwijtgeraakt, wilden ze ook geen kinderen meer ter wereld brengen.

Goldman denkt dat Europa permanent economische problemen zal ervaren als logische uitkomst van het feit dat de babyboomers zelf geen babyboom teweeg hebben gebracht. De volgende generatie is niet komen opdagen. Er zijn te weinig jonge mensen die met het spaargeld van de vele oude mensen een gezonde economische groei kunnen waarborgen en daarmee de pensioenen en de zorg voor die ouderen in stand kunnen houden. We zullen armer worden, dat staat als een paal boven water. In de VS is de situatie nog draaglijk, omdat het geboortecijfer precies voldoende is om het bevolkingsaantal op peil te houden, maar de EU heeft met een gemiddeld geboortecijfer van 1,58 (in 2015) een levensgroot probleem.

Maar het lage geboortecijfer in Europa heeft meer dan alleen economische consequenties. Niet voor niets luidt het gezegde dat de natuur het vacuüm vreest en geneigd is dat ogen-

Hebben immigranten uit de derde wereld niet veel meer recht op de Europese verzorgingsstaten dan de huisdieren van rijke weduwen op hun erfenis?

blikkelijk op te vullen. En het vacuüm dat wordt veroorzaakt door het gebrek aan Europese baby's wordt opgevuld door de immigratiegolven uit het instortende Midden-Oosten en het Afrikaanse continent dat juist een enorme bevolkingsgroei doormaakt.

Wat is daar eigenlijk tegen? Is het niet heel begrijpelijk dat Afrikaanse immigranten liever dan hun eigen land op te bouwen, zich nestelen in kant en klare verzorgingsstaten? En hebben immigranten uit de derde wereld niet veel meer recht op de Europese verzorgingsstaten dan de huisdieren van rijke weduwen op hun erfenis?

Zo krijgen Duitse vrouwen maar 1,5 kind, wat betekent dat Duitsers tegen het eind van deze eeuw verdwenen zullen zijn. Zoals een andere Amerikaanse ondergangsprofeet, Mark Steyn, schrijft in zijn wonderbaarlijke boek *America Alone* (2006): straks wordt er alleen nog maar Duits gesproken als Hitler en consorten op maandagavond poker spelen in de hel. Als de Duitsers geen kinderen willen, zullen anderen zich in hun land vestigen. De vraag is wie.

Vruchtbaarheid en modernisering

Goldman verwijst naar een artikel in *Die Welt* waarin Clemens Wergin schrijft dat het een fout was in de jaren zestig ongeschoolde arbeiders aan te trekken uit achtergebleven landen rond de Middellandse Zee. Door de automatisering waren het juist hun banen die het eerste verdwenen. Wat achterbleef was een slecht opgeleid verzorgingsstaat-proletariaat dat alleen maar veiligheidsproblemen veroorzaakt.

Maar, schrijft Goldman, als je van ongeletterde Arabieren zegt dat ze niet de culturele kwalificaties bezitten om te integreren in de Duitse samenleving, dan betekent dat dat er een culturele standaard is. En precies dat is een concept dat de meeste Duitsers (Angela Merkel voorop) onverdraaglijk vinden om uit te spreken. Je gaat vermoeden, zegt hij, dat de Duitsers zo weinig kinderen hebben omdat ze zichzelf, hun geschiedenis en hun cultuur gewoon niet mogen. Maar als dat zo is, als ze hun eigen culturele standaard negeren, waarom zouden ze dan van vreemdelingen eisen dat die zich daaraan aanpassen? En als ze zo'n hekel hebben aan hun eigen cultuur dat ze liever uitsterven, maakt het dan wat uit dat een andere

cultuur, hoe grof die ook mag zijn, de hunne komt vervangen?

Duitsland mag een speciaal geval zijn, ook de rest van Europa staat er niet best voor volgens Goldman: we geloven niet meer in God en niet in onszelf, daarom krijgen we geen kinderen en hebben we ook geen verweer tegen de stroom immigranten die ons komen vervangen.

Is er nog hoop? Die kunnen we misschien ontlenen aan Goldmans visie op religie. Zoals we zagen is vruchtbaarheid gerelateerd aan godsdienst: religieuze groepen hebben een hogere vruchtbaarheid dan niet-religieuze gemeenschappen. Maar vruchtbaarheid is ook gerelateerd aan modernisering: hoe meer gemoderniseerd, hoe minder kinderen. Dat zien we het meest dramatisch in de islamitische wereld.

Er is lang gedacht dat de islam in bepaalde delen van de wereld de overhand zou krijgen doordat moslims zich sterker zouden voortplanten dan andere bevolkingsgroepen. Maar Goldman laat zien dat het vruchtbaarheidscijfer in de meeste moslimlanden nog veel scherper daalt dan elders. ‘De islamitische wereld gaat over van de kindertijd tot de ouderdom zonder door de volwassenheid te zijn gegaan.’ De moslimlanden met een hoge graad van alfabetisering – Iran, Turkije, Algerije, Tunesië – hebben een geboortecijfer onder het vervangingsniveau van 2,1 kind per vrouw.

Een cultuur die op sterven ligt, handelt niet meer volgens rationeel eigenbelang maar vecht zich dood

Volgens Goldman is de islam een religie van de traditionele samenleving. Wanneer moslims die traditionele wereld verlaten en de moderne wereld binnentreden – en vooral wanneer meisjes hoger onderwijs krijgen – verandert hun gedrag radicaal. Zo hebben de meeste Iraniërs zo’n zes broers en zussen, maar slechts een of twee kinderen.

Vanuit de islam wordt het gevaar dat schuilt in de westerse moderniteit terdege gezien. Goldman denkt dat de radicale islam een antwoord is op dat gevaar. Radicale moslims worden beheerst door angst en woede vanwege het niet te stoppen voortschrijden van de Amerikaanse populaire cultuur. Zij zien hun religie en cultuur ten onder gaan in de maalstroom van de moderne wereld. En ‘een cultuur die op sterven ligt, handelt niet meer volgens rationeel eigenbelang’, maar vecht zich dood. Vandaar de schijnbaar irrationele zelfmoordaanslagen waarvan het enige doel is zoveel mogelijk anderen in de dood mee te slepen.

Goldman beschouwt Iran, zeker als het in het bezit zal komen van kernwapens, als het grootste gevaar, juist omdat het land niets meer te verliezen heeft. Hij herinnert aan de woorden van Khomeini: "Of we vieren de overwinning van de islam, of we wenden ons tot het eeuwige leven en het martelaarschap. In beide gevallen is de overwinning aan ons."

Persoonlijke God

Blijft over de vraag waarom de islam faalt in zijn confrontatie met de moderniteit, terwijl het jodendom en christendom, althans in Israël en in de Verenigde Staten, fier overeind blijven. De oorzaak is volgens Goldman gelegen in de verschillende godsbeelden van deze godsdiensten, die ten onrechte vaak als drie vormen van monotheïsme op één hoop worden gegooid.

In het jodendom en christendom wordt God ervaren als een persoonlijke God die de mensen liefheeft. Uit liefde voor de mens heeft Hij de wereld zo gemaakt dat ze door mensen begrepen kan worden. Deze opvatting is een geweldige stimulans voor het wetenschappelijk onderzoek van de wereld.

De God van de islam is daarentegen zo hoog verheven, zo transcendent dat hij geen liefdesrelatie met mensen kan aangaan. De islamitische filosoof Al-Ghazali (11de eeuw) zei dat moslims wel van Allah kunnen houden, maar dat het nonsens is je in te beelden dat Allah van moslims houdt. In zijn kosmische willekeur bepaalt Allah alles, elke beweging van elk molecuul op elk moment. Hiervan gaat juist een ontmoedigende werking uit op de impuls de wereld te gaan onderzoeken.

De joods-christelijke God perkt zijn eigen macht in door een verbond met de mens te sluiten en daarbij aan elk individu rechten toe te kennen – met nadruk ook aan de zwakste leden van de gemeenschap. Deze rechten kunnen door menselijke autoriteiten niet worden aangetast. In de moderne wereld noemen wij ze 'onvervreemdbare rechten', ook wel grond- of mensenrechten.

In de islam is het idee van een God die zijn Almacht inperkt door een eeuwigdurend verbond te sluiten met mensen ondenkbaar. Allah is onvoorwaardelijk almachtig en eist absolute gehoorzaamheid. Daarom is in de islamitische wereld nooit een politiek systeem voortgebracht dat onderworpen is aan constitutionele beperkingen.

Om Europa in stand te houden in de vorm waarin wij haar kennen, namelijk als democratische rechtsstaat waarin alle mensen een gelijke vrijheid hebben, moet dunkt mij in elk geval het besef levend blijven dat die democratische rechtsstaat zijn grondslag vindt in het joods-christelijke idee van een persoonlijke God die de mensen liefheeft. Het beste zou natuurlijk zijn als wij ook weer zouden gaan geloven in die God. Als dat niet gaat, als zowel de kennis als het geloof verdwijnt, dan blijft er nog maar een mogelijkheid over: we gaan eraan.

Chris Rutenfrans is criminoloog en redacteur van Opinie & Debat, de opiniepagina van de *Volkskrant*. **Fragmenten van deze lezing zijn eerder gepubliceerd in *de Volkskrant*.**

UITGELICHTE OPLEIDING **LIEFDEWEEK**

Liefhebben – het lijkt vanzelfsprekend: houden van je partner, van je familie, van je vrienden. Maar wat doen we eigenlijk als we liefhebben? Kun je op dezelfde manier iemand liefhebben die je helemaal niet kent of aan wie je zelfs een hekel hebt? En kun je houden van jezelf?

Al is liefde iets dat ons overkomt, het liefhebben hebben we zelf in de hand. Tijdens deze liefdeweek laten we filosofen en schrijvers aan het woord en zullen we eerst al onze vanzelfsprekende voorstellingen over wat liefde is en hoe we van iemand moeten houden overhoopgooien om vervolgens te leren hoe we beter kunnen liefhebben.

Inhoud

We zullen de week beginnen met een nauwkeurige blik op ons begrip van liefhebben en waarover we het dan eigenlijk moeten hebben: Waarom hebben we lief en wat betekent dat? De volgende dag zullen we vanuit deze vraag kijken naar de andere: Hoe kun je partner, je collega of je vijand beter liefhebben? De derde dag richten we ons op onszelf en eigenliefde: waarom en hoe moet je jezelf liefhebben? We sluiten de week af met een compassie-dag waarop we onze nieuw gewonnen inzichten uitbreiden naar een altruïstische vorm van liefhebben. Om niet alleen over liefde te praten en werkelijk te leren hoe we beter moeten liefhebben zullen we elke dag de besproken theorieën en gedachtes praktisch toepassen. Hiervoor zullen we onder andere sokratische gesprekken voeren, een liefdesbrief aan een vreemdeling schrijven en compassie-oefeningen uitvoeren.

Data

Woensdag 27 – zaterdag 30 december
Aanvang woensdag 10.30 uur, einde zaterdag 17.00 uur.

Docenten

Prof. dr. Jan Bransen, Marlou van Paridon, prof. dr. René ten Bos, Piet Gerbrandy, Katrien Schaubroeck, Annemarie van Stee, Thijs Sins en Eva van Pelt.

Klik hier voor meer informatie over deze filosofieweek!

DE ACTUALITEIT VAN DE ONDERGANG

Wat is het dat iedereen zo aantrekt in de ondergang? Ik moet bekennen dat het thema van ondergang en decadentie mij al mijn hele leven fascineert. De roman *À rebours* (*Tegen de keer*) uit 1884 van de Franse schrijver Joris-Karl Huysmans is bijvoorbeeld een van mijn favoriete boeken. Daarin trekt een zekere Des Esseintes, laatste telg van een oud adellijk geslacht, zich walgend van de moderne wereld terug in een huis op het platteland om daar een volkomen kunstmatige wereld naar eigen smaak en inzicht te scheppen, met geblindeerde ramen zodat van de gehate 19e eeuw niets meer tot hem doordringt.

Tekst: Arnold Heumakers

Die totale onverantwoordelijkheid en tegelijk dat uitputten van alle mogelijkheden van de kunst, zonder dat het enige externe zin of betekenis hoeft te hebben: ik vond en vind het geweldig. Ook al laat Huysmans het slecht aflopen met zijn held, er zit een prachtige amorele vrijheid in diens antimaatschappelijke, door en door esthetische gedrag. In een tijd als de onze, waarin het optimisme je van alle kanten als een morele plicht wordt opgedrongen, is het asociale pessimisme van Des Esseintes een verademing.

Dat optimisme als verplicht wordt beschouwd is heel begrijpelijk. Het beantwoordt aan de overlevingsdrang, zonder twijfel onze meest vitale drift. Pessimisme kun je daarbij niet gebruiken, omdat het al bij voorbaat de zin van het overleven dreigt te ondermijnen. Maar zo wordt meteen de metafysische attractie van het pessimisme zichtbaar, want bestaat er wel zo'n zin? Pessimisme en ondergang vertegenwoordigen tenslotte een diepe waarheid: aan het eind van al het overleven wacht onherroepelijk de dood.

Wie de hele dag aan zijn dood denkt, kan al gauw verhuizen naar het gekkenhuis. Maar er nooit aan denken is minstens zo gek. Wie altijd optimistisch is zet zichzelf bewust of onbewust oogkleppen op: heel verstandig met het oog op het overleven, maar wat je zo mist is wel de diepste waarheid over je eigen bestaan. En is het streven naar waarheid niet óók een fundamentele menselijke drift?

Niet waarom, maar hoe

Met Spenglers *Ondergang van het Avondland* is iets soortgelijks aan de hand. Het inzicht in de historische wer-

kelijkheid dat Spengler pretendeert te bieden, was volgens hem alleen mogelijk in de toestand van verval waarin de westerse cultuur van zijn tijd verkeerde. Historisch besef was typerend voor de westerse cultuur, maar in de bloeitijd had men het als het ware te druk met mooie en bijzondere dingen creëren, vervuld van een alles bevredigende scheppingsdrang. Pas nadat die creativiteit was uitgeput, kwam het moment van historisch inzicht, zij het niet zozeer een inzicht in het *waarom* van de geschiedenis als wel van het *hoe*.

Iets van die historische werkelijkheid begint nu al duidelijk te worden. Blijkbaar gaat Spengler ervan uit dat een cultuur een bloeiperiode kent, waarop noodzakelijkerwijs een periode van verval en ondergang volgt. Zo is het inderdaad. Spengler onderscheidt in de wereldgeschiedenis acht grote culturen (Chinees, Indiaas, Egyptisch, Babylonisch, Mexicaans, Antiek, Arabisch en Westers) die elk zo'n duizend jaar beslaan en die als levende organismen steeds dezelfde cyclus van opkomst, bloei, verval en ondergang doorlopen.

Met zijn morfologische methode kan Spengler iets wat geen enkele andere historicus kan: de toekomst voorspellen

Maar Spengler gaat verder. Die acht culturen stonden volgens hem volkomen op zichzelf, ze beïnvloedden elkaar niet en begrepen ook niets van elkaar. Dat klinkt wel weer erg kras. Zouden wij niet zijn beïnvloed door de oude Grieken en Romeinen, zouden we echt niets begrijpen van Homerus en Tacitus, en hoe zit het dan met onze befaamde Joods-Christelijke beschaving? Als we Spengler mogen geloven heersen hier even zovele misverstanden.

Dat komt doordat elke cultuur – en vooral geldt dat voor onze Westerse of Faustische cultuur met als centrale 'ziel': *het verlangen naar het oneindige* – de neiging heeft haar eigen wezen te projecteren op de andere culturen. De oude Grieken en Romeinen lijken op ons, omdat wij hen alleen als versies van onszelf *kunnen* zien, niet omdat ze dat ook daadwerkelijk *zijn*. We zijn altijd de gevangenen van ons eigen culturele perspectief. En wat die Joods-Christelijke beschaving betreft: die behoort bij Spengler – lach niet – tot de Arabische cultuur, die hij met de geboorte van Christus laat ontstaan en die weer ophoudt omstreeks het jaar 1000, wanneer de Westerse of Faustische cultuur een aanvang neemt. Het zal duidelijk zijn dat we hier met een eigenzinnig denker te maken hebben.

En het wordt nog eigenzinniger. Want als er geen werkelijk begrip tussen al die vreemde culturen mogelijk

is, hoe heeft Spengler dan zijn boek kunnen schrijven? Dat kon hij dankzij Goethe, die met zijn vormenleer van de levende organismes een alternatief voor Newtons mechanistische natuurfilosofie pretendeerde te bieden. Spengler neemt die vormenleer (*morfologie*) over en past haar toe op de geschiedenis. Ook een plant of dier kun je nooit echt begrijpen – wie weet tenslotte wat er omgaat in een winterwortel of in een wandelende tak? – maar op grond van hun uiterlijke vorm kun je er toch een hoop van te weten komen. Zo is het ook met vreemde culturen, meent Spengler: aan hun uitingen leer je ze kennen. Net als Goethe, die alle planten relateerde aan een ideële 'oerplant', interpreteert hij die uitingen als symbolen van een oerfenomeen dat hij opvat als de 'ziel' van de cultuur. Dus al die acht culturen hebben acht verschillende zielen, waarvan Spengler de aard meent te kunnen achterhalen door nauwgezet en met veel gevoel naar de expressies ervan te kijken.

In grote lijnen komt het erop neer dat hij zo tussen die acht culturen een grote *formele* overeenkomst ontdekt. Ook al blijven ze strikt gescheiden, ze vertonen wel hetzelfde cyclische patroon en, in dezelfde perioden van hun cyclus, steeds dezelfde trekken. Bij de laatste nog niet voltooide cultuur, de Westerse cultuur waarin hij zich zelf bevindt, kan hij op grond van deze morfologische methode iets wat geen enkele andere historicus kan: *de toekomst voorspellen*. Als historicus is Spengler dus ook een profeet.

Macht, macht en nog eens macht

Het is niet overdreven om te stellen dat hij zijn hele 'morfologie van de wereldgeschiedenis' heeft ontworpen met het oog op het voorspellen van de toekomst, maar niet, zoals de titel van zijn werk ten onrechte doet vermoeden, de voorspelling van de ondergang. Spengler, die (het eerste deel van) zijn boek tijdens de Eerste Wereldoorlog schreef, had het veeleer bedoeld als zijn bijdrage aan de Duitse *overwinning*, waaraan hij tot kort voor het einde geen moment twijfelde.

Het was Spengler erom te doen zijn landgenoten te verlossen van hun progressieve illusies en hun gebondenheid aan een achterhaalde *Kultur*. De bloeiperiode van de westerse cultuur was al een eeuw voorbij, houdt Spengler zijn lezers voor; men bevond zich nu in de vervalsperiode die hij de *Zivilisation* noemde. Gebruikelijk was om de diepe Duitse *Kultur* af te zetten tegen de oppervlakkige Franse en Engelse *Zivilisation*. Spengler nu betoogt dat deze tegenstelling in werkelijkheid een *opeenvolging* is en dat ook de Duitsers zich in die vermaledijde 'civilisatie' bevinden. Daarom was het zaak zich aan deze civilisatie aan te passen, liefst met Nietzscheaanse *amor fati*. De Duitse jeugd riep hij derhalve op om zich niet langer bezig te houden met kunst en poëzie, maar zoals het de moderne *Tatsachenmensch* betaamt techniek en natuurwetenschappen te gaan studeren. Ook filosofie was voortaan uit den boze; aan Spenglers filosofie, waarin dit met zoveel woorden werd aangetoond, zou men meer dan voldoende hebben.

Na de nederlaag hoefde Spengler deze boodschap niet of nauwelijks te herzien, omdat hij ervan uitging dat dit nog maar het begin was. Er zouden nog vele oorlogen volgen in een genade-

De ondergang van het Avondland was in Spenglers ogen een barre strijd om de wereldmacht, waarin Duitsland volgens hem serieuze kansen had om te winnen

loze strijd om de wereldmacht, waarmee een uitgebluste cultuur zich in haar civilisatie-periode nu eenmaal pleegt bezig te houden. Zo was het geweest in het Romeinse keizerrijk, de periode in de antieke cultuur die volgens Spengler overeenkwam met het eigen heden, en zo zou het nu weer zijn. Voor de deur stond een tijdperk van nieuwe 'Caesaren', naar analogie van de Romeinse keizers, die een eind zouden maken aan de strijd tussen de parlementaire democratie en het grote geld die na 1918 in de Republiek van Weimar werd uitgevochten.

De dictatuur, kortom, als oplossing, met daarbij een 'Pruisisch socialisme', waarvan Spengler in een pamflet uit 1919 (*Preußentum und Sozialismus*) de grimmige contouren schetste. Grimmig, want van enige sociale rechtvaardigheid was in zijn nationale socialisme geen sprake. Socialisme kwam neer op 'macht, macht en nog eens macht', zoals hij het aan het eind van zijn pamflet samenvat voor iedereen die het nog niet begrepen mocht hebben.

Zo zag de ondergang van het Avondland er in Spenglers ogen dus uit: als een barre strijd om de wereldmacht, waarin Duitsland als relatief jonge natie volgens hem, mits het zich aan de veranderde situatie zou aanpassen, serieuze kansen had om te winnen.

Spenglers pleidooi voor *Realpolitik* zal ons niet meer verbazen, want in de volgens hem cyclische geschiedenis is elke vooruitgang uitgesloten. Doelmatigheid en zin waren alleen te vinden *binnen* de cultuur, in de verwezenlijking van alle mogelijkheden die besloten lagen in de ziel van de betreffende cultuur. Zodra dat was gebeurd, kwam onvermijdelijk de ondergang – een ander woord daarvoor was 'voltooiing', aldus Spengler in een lezing uit 1921. Daarna restte slechts de 'animale' strijd om de wereldmacht.

Eén of twee zielen?

Zo wordt iets zichtbaar van een geheel eigen levenshouding die haaks staat op humanisme, liberalisme of christendom, een levenshouding die zich niet bekommert om heil, recht en rechtvaardigheid of om *the greatest happiness for the greatest number*, maar die zijn hoogste vervulling vindt in een maxima-

lisering van alle bestaansmogelijkheden. Het gaat hier om een tegenstelling tussen twee manieren van leven, met elk een eigen, in wezen gelijkwaardige *raison d'être*: aan de ene kant *rechtvaardigheid* en aan de andere kant *intensiteit van leven*, aan de ene kant het goede nastreven en aan de andere kant het onderste uit de kan halen.

Het resultaat is een moeilijk te verzoenen tweespalt die, als we haar serieus nemen, wijst op een diepe verdeeldheid in onze moderne cultuur tussen een Verlichte traditie (rechtvaardigheid) en een Romantische traditie (levensintensiteit). De confrontatie met een zo anders denkende geest als Spengler brengt deze sluimerende verdeeldheid aan het licht. Het betreft een verdeeldheid die niet keurig is opgedeeld in welonderscheiden compartimenten; nee, de grens tussen Verlicht en Romantisch loopt dwars door onze moderne cultuur heen, dat wil zeggen: dwars door *onszelf*. Niet alleen de cultuur, maar wijzelf zijn verdeeld.

Anders dan Spengler, die per cultuur maar één ziel erkent, kan de moderne westerse cultuur dus van zichzelf zeggen, in navolging van Spenglers leermeester Goethe in diens *Faust*: "er huizen niet één maar *twee* zielen in mijn borst."

Blik van de vijand

Dit besef van verdeeldheid of dualiteit geeft meteen ook een plaats aan denkers als Spengler in zo anders georiënteerde tijden als de onze. Men heeft vaak de neiging hem in de fascistische hoek te situeren en vervolgens een waarschuwende vinger op te steken of een banvloek uit te spreken. Dat fascisme komt inderdaad in de buurt, ook al is de Mussolini-bewonderaar Spengler nooit nazi geworden omdat hij niets zag in het antisemitisme en het biologische racisme van de NSDAP en – vooral – omdat hij er maar niet in slaagde in Adolf Hitler de toekomstige `Caesar' van Duitsland te zien. Maar ook al was Spengler in 1933 wèl nazi geworden, dan maakt dat nauwelijks verschil voor zijn plaats binnen de verdeelde westerse cultuur.

Ook Hitlers nationaalsocialisme (dat verwant maar zeker niet identiek was aan Spenglers 'Pruisisch socialisme') behoort tot die cultuur, hoe ongemakkelijk we dat ook mogen vinden. Hier moeten we ons opstellen als feitenmensen en niet als vooringenomen moralisten en idealisten. Alle vormen van fascisme dragen zowel Romantische als Verlichte elementen in zich en vormen dus óók een expressie van onze culturele verdeeldheid. Daarbij komt dat het buitengewoon zinvol kan zijn om je in te laten met het fascisme, in het bijzonder met de intelligentere vertegenwoordigers ervan, tot wie we ook Oswald Spengler mogen rekenen als we de definitie maar ruim genoeg nemen.

Waarom is dat zinvol? Omdat we op deze manier een nuttige correctie kunnen aanbrengen op de al te rooskleurige blik waarmee we gewoonlijk naar onszelf kijken. Bij Spengler lezen we dat culturen vaak de neiging hebben om het bijzondere van vreemde culturen te miskennen door deze alleen vanuit de eigen culturele a priori's te benaderen. Net zo hebben politieke ideologieën en levensbeschouwingen de neiging om de eigen zwakke plekken te verdoezelen of sim-

Alle vormen van fascisme dragen zowel Romantische als Verlichte elementen in zich en vormen dus ook een expressie van onze culturele verdeeldheid

pelweg over het hoofd te zien. Elke visie heeft haar eigen dode hoek, en je hebt een *andere* visie nodig om alsnog te zien wat je daardoor ontgaat. Welnu, welke blik is meer 'anders', meer afwijkend, dan de blik van een vijand, die alle reden heeft om mijn ideologie of levensbeschouwing aan een meedogenloos onderzoek te onderwerpen? Door de blik van zo'n vijand te lenen kan ik mijzelf beter in het oog krijgen.

Wat zie je dan, via de blik van 'vijand' Spengler? Laat ik een paar dingen noemen. Je zou meer oog kunnen krijgen voor de onuitroeibaarheid van ongelijkheid en dus van discriminatie, voor de onvermijdelijkheid van macht in het leven, voor de altijd aanwezige mogelijkheid van oorlog, voor de noodzaak om te vechten voor je zaak, voor de dominante invloed van het grote geld in de democratische politiek, voor het illusoire karakter van veel nobele idealen zoals wereldvrede en vooruitgang, voor het al dan niet nuttige *fictieve* karakter van ogenschijnlijk vanzelfsprekende noties als vrijheid, mensheid en mensenrechten, voor de moeilijk af te schudden gebondenheid aan de eigen cultuur, voor de verweesdheid die kan ontstaan als dat toch lukt, voor de betekenis van een gedeelde traditie voor de vitaliteit van een samenleving, en nog zo het een en ander.

Veel hiervan kun je ook op eigen kracht ontdekken, en voor een deel is er ook achter te komen door de blik te lenen van een extreem *linkse* vijand van humanisme en liberale democratie; *les extrèmes se touchent*. Toch blijft het de moeite waard Spengler te lezen. Bij een extreem rechtse, zogenaamd foute denker als hij krijgen de dingen, mede omdat hij zo goed schrijft, een heel bijzondere, aparte en onvervreemdbaar eigen kleur en toon die niet zouden mogen ontbreken in het even diverse als tegenstrijdige palet van de waarheid.

Dit stuk is een bewerking van een lezing die Arnold Heumakers 28 oktober jl. gaf op het Brainwash festival te Amsterdam.

Arnold Heumakers schrijft geregeld voor *NRC Handelsblad* en *De Nederlandse Boekengids*. In 2015 verscheen van hem bij Boom *De esthetische revolutie: Hoe Verlichting en Romantiek de kunst uitvonden*. Meer van en over hem op arnoldheumakers.nl.

DE SPENGLERERVARING

Voor uitgeverij Boom is *De ondergang van het avondland* een onvervalst prestigeproject, en niet alleen vanwege de 900 bladzijden die de twee banden bij elkaar tellen. Met het bouwen van een geheel aan het *Avondland* gewijde website experimenteert Boom namelijk met een uitgebreide 'leeservaring'. Wordt dit de nieuwe standaard voor filosofie-uitgaven in de Lage Avondlanden? Of wordt Boom door Spengler zelf een spiegel voorgehouden?

Tekst: Mark Leegsma

Gezien Spenglers opvatting dat het streven naar de oneindige ruimte tot de 'faustische' ziel van de westerse cultuur behoort, is het op zijn minst toepasselijk dat uitgeverij Boom, ter ondersteuning van *De ondergang van het Avondland*, de fysieke grenzen van het boek overschrijdt naar de virtuele ruimte van het wereldwijde web. Maar laten we ons niet te lang vergapen aan de symbolische waarde en in plaats daarvan het resultaat op zijn verdiensten beoordelen, met als voornaamste vraag: biedt de website een extra reden om de al met al fikse investering in het boek te doen?

Wat buiten kijf staat is dat de koper van de *Ondergang* met zijn unieke inlogcode tot leesspengler.nl in ieder geval *veel* waar voor zijn geld krijgt. Om te beginnen biedt de website een keur aan 'experts' die hun licht over Spengler laten schijnen. Boom heeft niet de minste namen weten te strikken: van (voormalig) Denkers des Vaderlands René ten Bos en Marli Huijer tot Joris Luyendijk en Afshin Ellian, maar ook jonge honden als student geschiedenis Stijn Kuipers en filosoof Ype de Boer.

Wat bij lezing van de bijdragen opvalt is de grote verscheidenheid van doelen en thema's. Zo voorziet de bovengenoemde De Boer de lezer van overzichtelijke samenvattingen per hoofdstuk. Iemand als hoogleraar Sociale Theorie Willem Schinkel (in het stuk dat u ook in dit nummer van iFilosofie vindt) daarentegen steekt een fel politiek betoog af tegen het misbruik dat populistisch rechts vandaag van Spengler maakt. Daar staat dan weer filosoof en wiskundige Emanuel Rutten tegenover, die in zijn stuk (ook in dit nummer opgenomen) onderzoekt of Spenglers specifieke bewering dat wiskunde een cultuurfenomeen is hout snijdt. En zo zijn er nog veel meer bijdragen, waarvan het aantal overigens blijft groeien. Prettig gevolg is dat de veelzijdigheid van Spenglers werk recht wordt ge-

daan, wat geen overbodige luxe is voor een boek dat vanwege zijn foute reputatie zo gemakkelijk valt te bagatelliseren.

Leeshulp

Een bijzondere vermelding verdient filosoof Ad Verbrugge. De universitair hoofddocent zou wel eens de belangrijkste pleitbezorger van Spengler in onze tijd kunnen zijn; in zijn cursussen aan de Vrije Universiteit staat de *Ondergang* tenminste al jaren op het programma. Wie kon Boom daarom beter vragen om in korte video's de strekking van het werk per hoofdstuk te bespreken dan hem? Nu is het niet zo dat Verbrugge het al met al tamelijk enthousiaste laatste woord heeft; daarvoor worden in de andere bijdragen te veel kritische noten gekraakt. Wel wordt het medium van de website in Verbrugges video's het best benut.

Voor de lezer die zich niet (alleen) door dit of dat vurige betoog wil laten meeslepen maar toch een steuntje in de rug kan gebruiken is er, tot slot, een pagina met uitgebreide verhelderingen van kernbegrippen als 'civilisatie', 'wereldgeschiedenis' en 'ziel'. Toegegeven, deze leeshulp zal een collegereeks van Ad Verbrugge niet kunnen vervangen, maar wie zegt dat de 'autonome' lezer daar überhaupt op zit te wachten?

Levende discussie

Als de website, kortom, één verdienste heeft, dan wel dat *De ondergang van het Avondland* toegankelijk, aantrekkelijk, ja zelfs sexy wordt gemaakt. Zoveel mag ook blijken uit de drie pilaren waarop leesspengler.nl is gebouwd: Informatie, Inspiratie en Opinie. Of Spengler wel sexy gemaakt zou moeten worden is een vraag die ik laat rusten; elders in dit nummer spreekt Florian Jacobs zich daar in klare taal over uit. Wel vind ik dat de keuze van Boom om de website geheel in het teken van inleiding te laten staan een keerzijde heeft. Juist omdat een boek als de *Ondergang* discussie oproept – de opiniërende bijdragen zijn olie op het vuur – vraag ik me af waarom de website het zonder forumfunctie moet stellen.

Als lezers niet in de gelegenheid worden gesteld werkelijk met elkaar in gesprek te gaan, wat blijft er dan van discussie over behalve de 'geciviliseerde' vertoning ervan? Voor de lezer die Spengler louter wil consumeren is dat allicht geen bezwaar, maar wie zich serieus in het *Avondland* (of in welk filosofisch werk dan ook) verdiept is behalve consument ook kritisch gesprekspartner. De websitebezoeker kan Boom Filosofie en Geschiedenis weliswaar op Facebook of Twitter 'volgen', maar is dat hetzelfde als met elkaar in gesprek gaan? Eerlijkheid gebiedt wel te zeggen dat Boom zat Spengler-evenementen organiseert waar in ieder geval de 'experts' elkaar op de korrel nemen (hopelijk), maar dat is dan weer in de offline wereld en niet op de website.

Het gemis van een forum is in mijn ogen een paradoxaal vernis op de verder zo gebruiksvriendelijke, rijke en leerzame website. Of is het in het licht van Spenglers opvatting dat de westerse cultuur zijn fase van verstening heeft bereikt alleen maar toepasselijk dat levende discussie ontbreekt? Als de *Ondergang* voor Boom inderdaad een experiment is, laat deze vraag dan stof tot kritische reflectie zijn.

LEES SPENGLER. MEER DAN EEN BOEK

LeesSpengler.nl is het platform dat doorgaat waar het boek ophoudt. Met videocolleges van Ad Verbrugge, heldere samenvattingen van alle hoofdstukken en uitleg bij de belangrijkste begrippen in het boek door Ype de Boer. En *Spengler vandaag*, waarin diverse auteurs en opinieleiders, zoals Joris Luyendijk, Marli Huijer en René ten Bos, *De ondergang van het Avondland* met de wereld van vandaag confronteren.

LeesSpengler.nl is volledig toegankelijk met de unieke code die u vindt in het eerste deel van *De ondergang van het Avondland*.

Maak een account | Koop het boek

WISKUNDE **EEN CULTUURFENOMEEN?**

Welke rol speelt wiskunde in het denken van Spengler? In zijn hoofdwerk *De ondergang van het avondland* uit 1918 neemt de wiskunde ontegenzeggelijk een belangrijke plaats in. De titel van het eerste hoofdstuk – over de betekenis van getallen – verwijst er niet voor niets al naar.

Tekst: Emanuel Rutten

Bekend is dat volgens Spengler elke cultuur een bepaalde levenscyclus doormaakt en gekenmerkt wordt door een specifieke 'ziel'. Deze cultuurziel drukt zich uit op een groot aantal verschillende culturele en maatschappelijke terreinen. Alle cultuurfenomenen binnen een cultuur zijn ten diepste te begrijpen als veruitwendigingen of manifestaties van die ene cultuurziel die de gehele cultuur in kwestie bezield, draagt en in stand houdt.

Nu begrijpt Spengler de wiskunde eveneens als een cultuurfenomeen. Iedere cultuur drukt dus vanuit haar eigen verborgen ziel haar eigen wiskunde uit. Iedere cultuur heeft zijn eigen specifieke wiskunde precies omdat zelfs de wiskunde net zoals muziek, architectuur, politiek en alle andere cultuurfenomenen een uitdrukking is van de ziel van een cultuur. Zelfs de wiskunde is volgens Spengler dus een cultureel bepaald verschijnsel en niet universeel. Dit gaat uiteraard radicaal in tegen de gangbare Platoonse opvatting van wat wiskunde is.

In zijn boek behandelt hij vervolgens de wiskunde van een aantal verschillende culturen. In wat volgt zal ik stilstaan bij twee daarvan, namelijk de wiskunde van de Griekse Oudheid oftewel de klassieke tijd en de wiskunde van het Avondland oftewel het Europese Westen. Om goed te begrijpen hoe deze twee zich tot elkaar verhouden dienen we op grond van het voorgaande dus eerst na te gaan hoe beide cultuurzielen zich precies tot elkaar verhouden.

Apollo versus Faust

Welnu, de ziel van de Griekse Oudheid is 'apollinisch'. Ze wordt gesymboliseerd door het zintuiglijk waarneembare individuele menselijke lichaam dat zich in een vaste, begrensde en welbepaalde onveranderlijke vorm in onze nabijheid voor ons bevindt. Deze typische gerichtheid op het menselijke waarnemen, op het 'zien', vinden we onder andere in de openingspassage van de *Metafysica* van Aristoteles. Daarin stelt hij dat alle mensen van nature streven naar weten en dat de mens het meest gehecht is aan het 'zien' omdat we daarvan het meeste leren.

De klassieke tijd wordt dus gekarakteriseerd door een hang naar concreetheid, naar het zintuiglijk aanschouwelijke, naar het eindige, naar het begrensde en

naar de vaste vorm. In genoemd werk ontwikkeld Aristoteles dan ook een specifieke 'vormen'-metafysica. Iets 'is' pas, doordat en omdat het een eindige afgeronde concrete vorm heeft. Het onbepaald vormloze, zoals volgens hem bijvoorbeeld het actueel oneindige, kan dan ook eenvoudigweg niet bestaan. Het vormloze staat anders gezegd gelijk aan het niets.

Kortom, de klassieke oerziel is gericht op 'zijn' in plaats van op 'worden' en op het in stand willen houden van een vaste natuurlijke orde in plaats van het voortdurend willen overschrijden van natuurlijk gegeven grenzen. Men heeft een sterke voorkeur voor het statische boven het dynamische en voor het discrete boven het continue.

Het oersymbool van de cultuurziel van het Avondland is daarentegen de abstracte oneindige, onmetelijke en onbegrensde ruimte. De Westerse cultuur is 'faustisch' en wordt gekenmerkt door het streven naar oneindigheid en onmetelijkheid. Wat haar bezield is een enorme expansiedrift in ruimte en tijd. En dit ondanks dat deze abstracte oneindige ruimten haar ook een bepaalde angst kunnen inboezemen, zoals Pascal opmerkt in zijn *Gedachten*. De Westerse cultuur is steeds gericht op het abstracte, oneindige en onbegrensde. Men zoekt het vormloze en het onbepaalde. Ze wil in eerste instantie het *intelligibele* en niet het zintuiglijk waarneembare. Men wil worden in plaats van zijn. Het gaat voortdurend om het willen overschrijden van grenzen in plaats van om de gegeven natuurlijke orde in stand te houden. Ze heeft dan ook een sterke voorkeur voor het dynamische boven het statische en voor het continue boven het discrete.

Commensurabel

Deze twee verschillende cultuurzielen leveren volgens Spengler twee volstrekt verschillende soorten wiskunde op. Eudoxis, Archimedes en Euclides waren wezenlijk andere wiskundigen dan Descartes, Leibniz en Newton, en later Euler, Lagrange, Poincaré en Gauss.

Uitgaande van haar oerziel wordt de apollinische antieke wiskunde gekenmerkt door de volgende aspecten. In de eerste plaats zijn getallen concrete meeteenheden voor het meten van de afmetingen en het volume van eindige voorwerpen die elk een welbepaalde en vaste vorm hebben. Daarnaast wordt de natuur gekenmerkt door volkomen harmonieuze onderling vergelijkbare verhoudingen. Al het waarneembare is anders gezegd ten opzichte van elkaar meetkundig *commensurabel*. Daarom erkent de apollinische wiskunde alléén gehele getallen en getallen die te schrijven zijn als verhouding van twee gehele getallen (i.e., breuken). Alleen deze getallen representeren immers een harmonieuze maat. Het getal nul, negatieve getallen en irrationale getallen werden onverbiddelijk afgewezen omdat ze niet passen in de door hen verondersteld harmonieuze orde van de natuur. Dergelijke getallen corresponderen niet met een eindige commensurabele vorm. Ze werden daarom tegennatuurlijk gevonden. Bekend is dan ook de legende uit de klassieke tijd dat de man die op een gegeven moment inzag dat de wortel van twee niet als breuk te schrijven is - en zo de irrationale getallen ontdekte - deze ontdekking vervolgens met de dood moest bekopen door op zee schipbreuk te leiden.

Ten derde erkende de Griekse wiskunde geen actuele oneindigheden. Uitsluitend potentiële oneindigheden werden erkend. Actuele oneindigheden wer-

De klassieke oerziel is gericht op 'zijn' in plaats van op 'worden'

den naar hun wezen verondersteld onbepaald en vormloos te zijn en dus onmogelijk te kunnen bestaan. Precies om deze reden wees men oneindig convergente rekenkundige reeksen – zoals de reeks 1/2+1/4+1/8+... met als limietsom het getal 1 – resoluut af. Een wiskunde van de limieten van dergelijke reeksen kwam dan ook niet van de grond. Ook werd om dezelfde reden het bestaan van een oneindig continuüm afgewezen; zo'n continuüm zou immers een actueel oneindig impliceren. En omdat actuele oneindigheden ontkend werden, werkte men nooit met oneindige verzamelingen van objecten, zoals de oneindige verzameling van alle driehoeken. De aandacht richtte zich louter op één enkel concreet object, zoals een bepaalde driehoek die in de aanschouwing is gegeven. Iedere verdergaande abstractie werd geschuwd. In de vierde plaats was ook de wiskundige bewijsvoering altijd concreet en aanschouwelijk. Bewijsvoering diende plaats te vinden op grond van zintuiglijk waarneembare en uitvoerbare constructies en nooit op grond van een onthechte abstracte formele afleiding. Tenslotte maakte men om deze reden nooit gebruik van abstracte variabelen. Vanuit hun gerichtheid op het 'statische' kende men meer in het algemeen géén dynamische wiskundige concepten zoals het moderne functiebegrip. Functies beelden de ene collectie entiteiten af op een andere en zijn dus te formeel en te dynamisch.

Paradijs of perversie

Uitgaande van haar oerziel wordt daarentegen de grensverleggende faustische wiskunde van het Avondland gekenmerkt door de volgende aspecten. Getallen worden geheel formeel en abstract begrepen als functies of als verzamelingen van verzamelingen. Het getal 'drie' wordt bijvoorbeeld strikt formeel gedefinieerd als de collectie van alle verzamelingen die in een één-op-één correspondentie te brengen zijn met de verzameling {a, b, c}. Zo ontstaat een zuiver abstract en onthecht getalbegrip. De faustische wiskunde richt zich vanuit haar drang tot expansie en grensoverschrijding vervolgens op het ontwikkelen van zoveel mogelijk nieuwe soorten abstracte getallen. Naast het getal nul, de negatieve en de irrationale getallen kan hierbij gedacht worden aan complexe getallen, quaternionen, transcendentale getallen, kardinaalgetallen, ordinaalgetallen en infinitesimalen. De hechte band met de concreet gegeven empirisch waarneembare werkelijkheid die voor de Griekse wiskunde heilig was, wordt dus volledig losgelaten, ook al blijken verrassend veel van deze nieuwe abstracte getallen zeer concrete toepassingen te hebben in de technische weten-

schappen. Veel moderne technologische ontdekkingen zijn zonder deze nieuwe abstracte getallen zelfs onmogelijk.

In de tweede plaats erkent men volop het bestaan van actuele oneindigheden. Sterker nog, de wiskundige Cantor introduceerde een abstracte verzamelingenleer waarmee oneindig veel soorten oneindigheden ontsloten werden. Het aantal verschillende soorten oneindigheden bleek hierbij zelfs zo groot dat er niet aftelbaar maar zelfs *over*aftelbaar veel verschillende soorten oneindigheden zijn. De Duitse wiskundige Hilbert merkte na Cantors ontdekking dan ook op dat de moderne wiskunde zich nooit meer uit het door Cantor ontsloten paradijs zou laten verdrijven. In het verlengde hiervan begonnen de wiskundigen van het Avondland te werken met willekeurige oneindige verzamelingen van objecten in plaats van met één enkel object dat ons in de zintuiglijke aanschouwing gegeven is. Dit leidde tot een stormvloed aan nieuwe wiskundige ontdekkingen.

Ten derde werd wiskundige bewijsvoering volstrekt formeel en abstract. Ook in dit opzicht verbrak men dus de oude band met de concrete zintuiglijk waarneembare werkelijkheid. We kunnen hierbij denken aan de louter abstracte algebra en het inzetten van de zuiver formele rekenmethodes van de door Newton en Leibniz ontdekte integraal en differentiaalrekening. Daarnaast introduceerde men vanuit haar gerichtheid op het dynamische in tegenstelling tot het statische formele variabelen en abstracte functies. Het moderne functiebegrip had in de Oudheid dan ook nooit tot ontwikkeling kunnen komen. Tenslotte denkt men niet langer na over begrensde en eindige meetkundige figuren. De aandacht wordt volledig verlegd naar het analyseren van oneindige ruimten en abstracte oneindige structuren zonder directe concrete wetenschappelijke toepassingen. Dit resulteerde in een heel universum van nieuwe oneindige ruimten, zoals niet-Euclidische, metrische, Sobolev– , Banach– en Lebesque ruimten. Eveneens ontstonden allerlei nieuwe oneindige wiskundige structuren, zoals de structuren van de mathematische groepen –, Galois –, en categorieëntheorie.

Deze abstracte Westerse wiskunde zou door de concrete Apollinische antieke cultuur gezien worden als een ernstige, ja zelfs perverse, ontaarding en ontkenning van het primaat van de harmonische natuurlijke orde. Men zou het hebben afgedaan als onthecht, onnatuurlijk, niet reëel en illusoir. Dit *pathos* van de Griekse cultuurziel heeft er echter wel voor gezorgd dat zij zich nooit zo sterk expansief heeft kunnen ontwikkelen als in het Avondland. Vele belangrijke paradoxen, zoals die van Zeno, zijn voor de Griekse wiskunde altijd onoplosbaar gebleven. En dit precies omdat zij de faustische wiskundige concepten die nodig zijn voor het oplossen ervan – zoals in dit geval oneindig convergente reeksen – nooit heeft kunnen overwegen en aannemen. De mensheid moest na de Griekse Oudheid dan ook nog vele eeuwen wachten voordat de wiskunde van het Avondland deze en andere problemen eindelijk zou oplossen.

Emanuel Rutten is wiskundige en filosoof en verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

SIGNALEMENT

LEES VERDER

Bruno Latour
Oog in oog met Gaia

In *Oog in oog met Gaia* stelt de Franse filosoof en wetenschapsantropoloog Bruno Latour dat de natuur niet langer de stabiele achtergrond vormt van ons doen en laten.

De oude natuur wijkt voor een wezen in beweging, waarin menselijke activiteit en natuurlijke wereld talloze onverwachte verbindingen aangaan: Gaia. Latour neemt de controversiële Gaia-hypothese van James Lovelock en zet daarnaast rechtsfilosofie en kunst in om de politieke, religieuze en wetenschappelijke dimensies van het verouderde natuurbegrip te ontwarren. Zo legt hij de basis voor een hoogstnoodzakelijke politisering van de ecologie – voor onze terugkeer op Aarde.

Thomas Macho
Het leven is onrechtvaardig

Thomas Macho bekijkt in *Het leven is onrechtvaardig* de onrechtvaardigheid die we in onze huidige maatschappij steeds meer ervaren. We stellen onszelf niet meer de vraag of wij het wellicht beter hebben dan onze grootouders; veeleer zien we iedere dag hoe vele mensen het op hetzelfde moment veel slechter vergaat dan onszelf. Iedere blik op een smartphone wijst ons op ongelijkheid; ieder bericht brengt ons de boodschap: het leven is onrechtvaardig. Macho onderzoekt de cultuurtechnieken en -systemen die de mens heeft uitgevonden om deze onrechtvaardigheid bij te stellen.

Femke Halsema
Nergensland

Aan de hand van de ideeën van Popper, die ruim zeventig jaar later niets aan actualiteit en urgentie hebben ingeboet, probeert Femke Halsema een antwoord te vinden op een onverminderd dringende vraag. Als 'wij' vluchtelingen hier niet willen en kunnen opvangen, er voor hen geen mogelijkheid is terug te keren naar hun land van herkomst en zij in de grote vluchtelingenkampen geen leven hebben, wat moeten we dan doen? In *Nergensland* schetst zij een utopisch perspectief zonder de stapsgewijze methode van Popper uit het oog te verliezen.

ISVW AGENDA

December

18-12 Spinozaweek: De weg naar geluk. Met o.a. dr. Miriam van Reijen en prof. dr. Maarten van Buuren.
27-12 Liefdeweek: kun je leren liefhebben? Met prof. dr. Jan Bransen, prof. dr. René ten Bos en vele anderen.
27-12 De spelende mens. Met Dries Boele.
31-12 Bruisend Oud & Nieuw 2017. Vier dit jaar Oud & Nieuw op Landgoed ISVW!

Januari

2-1 Filosofie en film: 'An imitation of life'. Met Marthe Kerkwijk en Peter de Bruijn.
2-1 Rilke: de filosofie van de dichter. Met Florian Jacobs.
12-1 Start: Bildung voor po-schoolleiders. Met o.a. Dick Middelhoek, dr. Erno Eskens, Marlou van Paridon.
13-1 Ethiek en politiek IV: John Stuart Mill. Met Jan Flameling.
14-1 Start: Politicus in verwarrende tijden. Met o.a. Marthe Kerkwijk, Hans Peter Benschop en Arash Aazami.
14-1 Spinoza in de praktijk. Met dr. Miriam van Reijen.
20-1 Esthetica en kunstfilosofie. Met Arthur d'Ansembourg en vele gastdocenten.
20-1 Start: Hannah Arendt - Willen. Met prof. dr. Laurens ten Kate en Marthe Kerkwijk.
20-1 Mystieke filosofie in Oost en West: Bevrijdende kennis, oneindig weten. Met Michel Dijkstra en Joyce Pijnenburg.
20-1 Esthetica en kunstfilosofie: weekend I – kunst, moraal en de verbeelding van het kwaad. Met Arthur d'Ansembourg.
21-1 ISVW Open Dag. Met onze docenten en prof. dr. René ten Bos.
22-1 De lenige professional. Met Rogier A. Huffnagel.
29-1 Frontiers of Life Sciences. Met prof. dr. Vincent Icke, prof. Jelle Reumer en Charlotte Icke-Lemmens.

NAAR ISVW AGENDA

COLOFON

De redactie van iFilosofie wil u hartelijk bedanken voor de donaties van het afgelopen jaar! Dankzij u kan iFilosofie gratis blijven bestaan.

Wilt u ook een bijdrage doen om de filosofie te steunen? Klik dan hier!

Kerstcadeau? De Bildung scheurkalender 2018!

€15,95

BESTEL

Redactie

Erno Eskens (uitgever)
Mark Leegsma (hoofdredacteur)
Frans Jacobs (eindredacteur)
Conny van der Meer (vormgever)
Anne-Marie Moons (bladmanager)
Sander Bisselink
Katja Blauw
Daan Bleek
Lukas Brand
Francien Homan
Florian Jacobs
Marthe Kerkwijk
Arthur Veenstra

Met dank aan

Corbino AEG (foto René ten Bos)
Stephan Debouillé, Rinse Kruithof en Sophie Verhappen (Boom Filosofie)
Joep Eijkens (foto Arnold Heumakers)
Arnold Heumakers
Evelien Kums (foto Willem Schinkel)
Eric de Mildt (foto inhoud René ten Bos)
Chris Rutenfrans
Emanuel Rutten
Willem Schinkel
Mark Wildschut

Medewerkers

René ten Bos

© ISVW Uitgevers